

TOM HOLLAND

RUBIKON

TRIUMF A TRAGÉDIE ŘÍMSKÉ REPUBLIKY

DOKORÁN

Tom Holland

RUBIKON

Triumfa tragédie římské republiky

Nakladatelství Dokořán
Praha 2005

Tom Holland

Rubikon

Triumf a tragédie římské republiky

Copyright © 2003 Tom Holland

First published in the United Kingdom by Time Warner UK.

The moral rights of the author have been asserted.

Translation © Stanislav Pavlíček, 2005

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace
nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli
způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání (první elektronické) v českém jazyce.

Z anglického originálu *Rubicon. The Triumph and Tragedy of the Roman Republic*
přeložil Stanislav Pavlíček.

Odpovědný redaktor Marek Pečenka.

Redakce Markéta Kulhánková.

Obálka Martin Radimecký. Grafická úprava a sazba Miloš Jirsa.

Konverze do elektronické verze Michal Puhač.

Vydalo v roce 2018 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,

Holečkova 9, Praha 5, dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz,

jako svou 898. publikaci (265. elektronická).

ISBN 978-80-7363-836-8

Pro Elizu.
Vítej na světě.

OBSAH

Poděkování . . .	9
Seznam map . . .	10
Poznámka k pravopisu vlastních jmen . . .	11
Předmluva . . .	13
1. Republika protikladů . . .	23
2. Sibylino prokletí . . .	47
3. Štěstěna má podobu ženy . . .	71
4. Rodákův návrat . . .	91
5. Sláva je ostruhou . . .	113
6. Hostina mrchožroutů . . .	150
7. Dluh vůči radostem života . . .	175
8. Triumvirát . . .	205
9. Ikarova křídla . . .	238
10. Světová válka . . .	279
11. Smrt republiky . . .	315
Chronologický přehled . . .	350
Odkazy a poznámky . . .	355
Prameny a literatura . . .	363
Rejstřík . . .	371

PODĚKOVÁNÍ

Za pomoc při psaní této knihy vděčím mnohým lidem. Svým redaktorům Richardu Beswickovi a Stephenu Guiseovi v Londýně a Billu Thomasovi a Gerrymu Howardovi v New Yorku. Nejlepšímu z literárních agentů a nejdražšímu z přátel Patricku Walshovi. Jamiemu Muirovi za to, že jako první přečetl rukopis, a za jeho velkorysé přátelství, podporu a rady. Caroline Muirové za to, že mi tolik pomáhala ve chvílích, kdy hrozilo, že mne zcela přemůže má neschopnost počínat si jako přísný *pater familias*. Mary Beardové za to, že mou knihu zachránila před tím, že by v ní bylo více chyb, než kolik bych jich dokázal snést. Catharine Edwardsové za totéž. Lizzie Spelleroové za to, že byla tolik posedlá Pompeiovou patkou jako já, a za všechny rozhovory a podporu. Všem z Britské školy v Římě a Hilary Bellové za to, že neprotestovala (moc), když jsem ji vlácel k dalším a dalším sbírkám mincí. Zaměstnancům Londýnské knihovny a knihovny Společnosti pro propagaci římských studií. Arthuru Jarvisovi a Michaelu Symondsovi za to, že mě nejprve seznámili s pozdní římskou republikou. A především samozřejmě své milované ženě a dceři, Sadie a Katie, za to, že mě udržovaly ve stavu duševního zdraví, když se zdálo, že už nikdy nebudu mít čas na nic jiného než na Římány, neboť „*ita sum ab omnibus destitutus ut tantum requietis habeam quantum cum uxore et filiola consumitur*“. („Jsem všemi opuštěn natolik, že mé jediné chvíle uvolnění jsou ty, které strávím s manželkou [a] dcerkou.“ Překlad Václav Marek, citát pochází z Ciceronova listu příteli Attikovi, pozn. překl.)

SEZNAM MAP

1. Římský svět v roce 140 př. n. l. (21)
2. Řím v roce 140 př. n. l. (39)
3. Itálie v prvním století př. n. l. (62)
4. Kampánie v prvním století př. n. l. (63)
5. Forum a okolí (92)
6. Východní Středomoří v roce 50 př. n. l. (157)
7. Galie v roce 60 př. n. l. (225)
8. Řím v roce 14 n. l. (347)
9. Římský svět v roce 14 n. l. (349)

Mapy byly vytvořeny na základě map v publikacích Barrington Atlas of the Greek and Roman World (Princeton University Press, 2000), The Cambridge Ancient History, svazek IX. (druhé vydání) (Cambridge University Press, 1999) a The Times Atlas of World History (Times Books Limited, 1979), za což vydavatel touto cestou děkuje.

POZNÁMKA K PRAVOPISU VLASTNÍCH JMEN

Autor v originále užívá poangličtěné podoby antických vlastních jmen. I náš překlad v souladu s Pravidly českého pravopisu (Academia, Praha 1993) upřednostňuje jejich graficky počestěné podoby.

Skupiny *ca, cu, co* tedy podle českého úzu ve výslovnosti latinských slov přepisujeme na *ka, ku, ko* (Katilina, Lukullus), stejně tak *c* před souhláskou či na konci slova (Oktavius). Skupinu *qu* píšeme *kv* (Kvintus). Skupiny *cae, ce, ci* zůstávají ve shodě s výslovností psány s *c*: Caesar, Lucius atd. Latinské *ti*, vyslovované [ci], v jehož přepisu Pravidla pravopisu kolísají, ponecháváme v původní pravopisné podobě. Původní pravopis zachováváme i u citátových slov obecných, výjimečně u jmen vlastních, jež se v češtině neskloňují (*equites, Quadrantaria*).

U jmen řeckých taktéž v souladu s Pravidly pravopisu až na výjimky neznačíme délku samohlásek.

Tam, kde autor upřednostňuje moderní zeměpisné názvy před dobovými (Marseille, kanál La Manche), zachováváme jeho úzus.

PŘEDMLUVA

Psal se desátý leden sedmistého pátého roku od založení Říma a čtyřicátého devátého roku před narozením Krista. Slunce již dávno zapadlo za Apeniny. Masa vojáků 13. legie stála seřazena v pochodovém šiku. Panoval sice krutý mráz, ale legionáři byli na extrémní zvyklí. Osm let se pod vedením správce Galie účastnili jednoho krvavého tažení za druhým, brodili se sněhem, vzdorovali letním horům a putovali až na kraj světa. Nyní se vrátili z barbarské divočiny severu a ocitli se náhle na zcela odlišné hranici. Před nimi tekla úzká říčka. Na jejích straně se rozkládala provincie zvaná Galie, na protilehlém břehu Itálie a cesta, jež vedla do Říma. Pokud se po této cestě vydají, spáchají smrtelný zločin. Překročí nejen hranice své provincie, ale i nejpřísnější zákony římského lidu. Tím v podstatě vyhlásí občanskou válku. Když legionáři k této hranici kráčeli, byli zjevně na tuto katastrofu plně připraveni. Nyní tu v zimě podupávali a čekali na trubače, až je svolají k akci. K tomu, aby nasadili zbraně na ramena, vyrazili vpřed a překročili Rubikon.

Kdy však takovýto rozkaz přijde? Říčku, jejíž vody byly vzedmuté kvůli tání horského sněhu, bylo v noci slabě slyšet. Zvuk polnic však nikoli. Vojáci 13. legie napínali uši. Nebyli zvyklí čekat. Za normálních okolností vždycky vyrazili do boje a udeřili jako blesk. Jejich vojevůdce, správce Galie, byl muž proslulý rozhodností, schopností překvapit a rychlostí. A nejen to. Vždyť to byl přece on, kdo odpoledne vydal rozkaz překročit Rubikon. Proč tedy teď, když k hranici dorazili, je náhle zastavil? Jen několik z nich vidělo v temnotě svého vojevůdce. Příslušníkům jeho štábu, shromážděným okolo něj, se zdálo, jako by ho mučila nerozhodnost. Místo toho, aby

gestem poslal své muže vpřed, hleděl Gaius Julius Caesar do tmavých vod Rubikonu a mlčel. A jeho mysl v tom tichu pracovala.

Římané měli pro takový okamžik zvláštní slovo. *Discrimen* – tak říkali okamžiku, který je prosycen nebezpečím a mučivým napětím, okamžiku, kdy jsou v sázce celoživotní úspěchy jednotlivce. Caesarova kariéra, stejně jako kariéra kohokoli, kdo toužil dosáhnout slávy, byla sledem takovýchto krizových momentů. Znovu a znovu riskoval svou budoucnost a znovu a znovu vítězil. Tím se podle Římanů vyznačoval pravý muž. Dilema, kterému čelil Caesar na březích Rubikonu, bylo však obzvláště mučivé. A platilo to o to víc, že ono dilema bylo důsledkem jeho předchozích úspěchů. Za necelé desetiletí donutil Caesar ke kapitulaci 800 měst, 300 kmenů a celou Galii. A třebaže šlo o nesmírný úspěch, pro Římany to mohla být záminka k vyhlášení poplachu stejně jako k oslavám. Všichni byli koneckonců občany římské republiky, a nikomu tudíž nemělo být dovoleno, aby své druhy zastiňoval. Caesarovi nepřátelé, lidé závistiví a ustrašení, se prostřednictvím politických machinací již dlouho snažili o to, aby byl Gaius Julius zbaven svého velitelského postu. Nyní, v zimě roku 49, se jim konečně podařilo zatlačit jej do kouta. Pro Caesara nadešel okamžik pravdy. Buď se podřídí zákonu, vzdá se velení a bude se dívat na to, jak se jeho kariéra hroutí – anebo překročí Rubikon.

„Kostky jsou vrženy.“⁴¹ Pouze jako hazardní hráč, jenž je momentálně zcela zaujat svou vášní, dokázal Caesar rozkázat svým legionářům, aby vyrazili vpřed. V sázce toho bylo skutečně přespříliš na to, aby mohl člověk racionálně kalkulovat. A navíc šlo o věc nerozvážitelnou. Caesar věděl, že vtrhne-li do Itálie, riskuje světovou válku. Přiznal se k tomu svým druhům a při té představě mu běhal mráz po zádech. Ačkoli byl prozíravý, dokonce ani on nedokázal předvídat veškeré důsledky svého činu. Kromě významu „krizový moment“ znamená *discrimen* i „dělicí čáru“. A tou se řeka Rubikon měla v každém ohledu stát. Tím, že ji Caesar překročil, uvrhl svět do války. Navíc tak přispěl ke zkáze starodávných římských svobod a po jejich likvidaci ke vzniku monarchie, což byly události prvotního významu pro dějiny Západu. Dlouho po pádu římské říše nepřestávají protiklady, které od sebe oddělovala právě řeka Rubikon – svoboda a despocie, anarchie a řád, republika a autokracie – zaměstnávat

mysl následovníků Říma. Ačkoli Rubikon byla říčka úzká, nezřetelná a tak nevýznamná, že se již ani neví, kudy tekla, její jméno v zapomnění neupadlo. Není divu. Caesarovo překročení Rubikonu mělo tak osudové důsledky, že se obratu „překročit Rubikon“ od té doby používá k označení jakéhokoli osudového kroku v dějinách.

Překročením Rubikonu skončila jedna dějinná éra. Dávno před založením Říma byla po celém Středomoří roztroušená svobodná města. V řeckém světě i v Itálii obývali tato města lidé, kteří se nepovažovali za poddané faraona či krále králů, ale za občany. Ti byli hrdí na hodnoty, jimiž se odlišovali od otroků, jako byla svoboda projevu, soukromý majetek či práva před zákonem. Se vznikem nových říší – nejprve říše Alexandra Velikého a jeho nástupců a pak říše římské – však byla tato občanská nezávislost na všech místech zdušena. V prvním století před naším letopočtem zůstalo už jen jedno jediné svobodné město a tím byl samotný Řím. A pak Caesar překročil Rubikon, římská republika se zhroutila – a nebylo již žádné svobodné město.

Tisíc let spravovali občané svá města a toto období nyní skončilo. Trvalo dalších tisíc let, než se tento způsob správy zase stal realitou. Od dob renesance se lidé často pokoušeli přebrodit Rubikon zpět, vrátit se na jeho protější břeh a nechat autokracii na druhé straně. Anglická, americká i francouzská revoluce se vědomě inspirovaly římskou republikou. „Jedna z nejčastějších příčin vzpoury, zejména proti monarchii, bývá četba politických a historických knih starých Řeků a Římanů,“² stěžoval si Thomas Hobbes. Ne snad že by touha po svobodné republice představovala jediné poučení načerpané z dramát římské historie. Nebyl to totiž nikdo menší než Napoleon, kdo se z konzula stal císařem. Bonapartistické režimy byly navíc v angličtině po celé 19. století velmi často označovány termínem *Caesarist regimes* – „caesarovské režimy“. Když se ve 20. a 30. letech 20. století zdálo, že se republiky všude na světě hroutí, začali ti, kdož jásali nad jejich zkázou, okamžitě činit paralely s agonii jejich starověkých předchůdců. V roce 1922 Mussolini záměrně propagoval mýtus o hrdinském, caesarovském pochodu na Řím. Nebyl jediný, kdo věřil, že byl právě překročen nový Rubikon. „Hnědá košile by pravděpodobně neexistovala bez

košile černé,“ přiznal později Hitler. „Pochod na Řím byl jedním z rozhodujících obrátů v dějinách.“³

S italským fašismem dosáhla jistá dlouhá tradice západní politiky svého ohavného vrcholu a pak vymizela. Mussolini byl posledním světovým vůdcem, který se inspiroval příkladem starověkého Říma. Fašisty samozřejmě fascinovala římská krutost, pýcha i nezdolnost. Ale i ty nejvznešenější ideály aktivního občanského života, které kdysi tolik ovlivnily Thomase Jeffersona, dnes ztratily na své přitažlivosti. Byly příliš strohé, příliš nezábavné, příliš hrozily vystřízlivěním. V našem agresivně postmoderním světě nemůže být nic zastaralejší než staré Řecko a Řím. Uctívání Římanů jakožto hrdinů patří do 19. století. Byli jsme osvobozeni, jak kdysi vyjádřil John Updike, „od těch všech tíživých starých římských hodnot“.⁴ Nyní již – na rozdíl od řady minulých století – nejsou považovány za hlavní zdroj moderních občanských práv. Jen málo lidí se zamýšlí nad tím, proč na americkém kontinentě, o kterém národy starověku neměly ani tušení, by se měl druhý senát nacházet na druhém pahorku jménem Kapitol. Řecký Parthenon v našich myslích možná ještě jasně září, ale římské Forum stěží blikotá.

A přesto si západní demokracie lichotí, když své kořeny hledají pouze ve starověkých Aténách. Jsme totiž všichni také dědici římské republiky, a to v dobrém i zlém. Kdyby kniha tohoto názvu neexistovala, nazval bych svou publikaci *Občané*. Právě oni jsou totiž jejími protagonisty a zhroucení římské republiky je především jejich tragédií. I Římany nakonec unavily starodávné ctnosti, a oni proto dali přednost pohodlí v podobě snadného otroctví a míru. Raději chléb a hry než nekonečné bratrovražedné války. Jak sami Římané zjistili, jejich svoboda v sobě obsahovala zárodky jejich vlastní zkázy, což byla myšlenka, která stačila inspirovat řadu smutných moralistních úvah za vlády Neronovy i Domitianovy. A ani po stoletích neztratila nic ze své znepokojivé síly.

Budeme-li v této knize trvat na tom, že římská svoboda byla něčím víc než jen zvukným, leč obsahově prázdným švindlem, nechceme tím pochopitelně říct, že Řím byl někdy sociálním a demokratickým rájem. Nebyl. Svoboda a rovnostářství byly pro Římany dvě velmi odlišné věci. Rovni si byli pouze otroci navzájem spoutaní řetězy. Pro občana bylo podstatou života soupeření: bohatství a vo-

ličské hlasy představovaly uznávaná měřítka úspěchu. Navíc byla římská republika pochopitelně supervelmocí, jejíž dosah i převaha představovaly pro Západ něco zcela nového. I když si tato fakta přiznáme, nemusí to nikterak snižovat význam římské republiky pro naši dobu. Dalo by se říci, že je tomu přesně naopak.

Od té doby, co jsem tuto knihu začal psát, se z přirovnání Říma k moderním Spojeným státům americkým stalo do jisté míry klišé. Historikům se mnohem častěji, než si myslí, stává, že se dostávají do vleku současných událostí. Často dochází k tomu, že období, která se zdála být cizí a vzdálená, se náhle překvapivě ocitají ve středu naší pozornosti. Touto nejednoznačností se odedávna vyznačuje zejména starověký svět, jenž je tomu našemu tak podobný, ale zároveň tak naprosto cizí. Ve 30. letech 20. století spatřoval oxfordský profesor antiky Ronald Syme, velký znalec starého Řecka a Říma, v nástupu římských císařů k moci „římskou revoluci“, již považoval za předznamenání věku fašistických a komunistických diktátorů. Řím byl totiž vždycky interpretován a reinterpretován ve světle aktuálních politických zvratů. Syme byl v tomto směru dědicem dlouhé a úctyhodné tradice, jež sahá až k Machiavellimu. Ten čerpal z dějin římské republiky poučení jak ve vztahu ke svému rodnému městu Florencii, tak pokud šlo o jmenovce likvidátora římské republiky, o Cesara Borgia: „Ne bez rozvahy a bez důvodu říkávají moudří mužové, že chceme-li předvídat, co bude, musíme uvážít, co bylo. Neboť přítomné události jsou vždy jen vedlejší akty k nějaké události v minulosti.“⁵ Existují samozřejmě období, kdy se toto tvrzení může zdát fantastické. V jiných obdobích mu naopak dáváme za pravdu – a současnost je určitě jedním z nich. Řím byl první a až donedávna jedinou republikou, která se dostala do pozice světové velmoci, a je opravdu těžké si představit jakoukoli dějinnou epizodu, která nastavuje naší přítomnosti zrcadlo úchvatnějším způsobem. V tomto zrcadle lze totiž zahlédnout nejen hrubé obrysy – třebaže slaboučké a zkreslené – geopolitiky, globalizace i toho, čemu se říká *pax Americana*. Naše zvláštní záliby či sklony – od snahy bohatých napodobovat mluvu nižších vrstev přes chov exotických rybek až po šéf-kuchaře celebrit – musejí v historikovi nutně vyvolávat *déjà vu*.

Paralely však mohou klamat. Není třeba zdůrazňovat, že Římané žili za okolností – fyzických, emocionálních i intelektuálních –, kte-

ré byly hluboce odlišné od našich. Ty aspekty jejich civilizace, jež nám připadají povědomé, mohou být skutečně podobné našim – ale ne vždy. Mnohdy nám Římané mohou být nejvzdálenější právě ve chvílích, kdy se nám zdají být nejbližší. Básník, který lká nad krutostí své milenky, či otec, jenž oplakává svou mrtvou dceru, nám mohou skutečně sdělit cosi o neměnných rysech lidské povahy. Jak naprosto cizí se nám však budou zdát názory Římana na sexuální vztahy a rodinný život! A totéž bude platit o hodnotách, které vdechly život samotné republice, o touhách jejích občanů i o rituálech a zákonech, jimiž se život římských občanů řídil. Pochopíme-li tyto věci, pak pochopíme i mnohé z toho, co nám připadá na Římanech odpudivé. Skutky, které považujeme za zjevné zločiny, pak minimálně dokážeme vidět v jiném světle, když už ne odpustit. Prolévání krve v arénách, vyhlazování významných měst, dobývání světa – to vše byly z pohledu Římanů slavné úspěchy. Pochopíme-li proč, dokážeme porozumět i samotné římské republice.

Pokusy vstoupit do myšlenkového světa dávno uplynulého věku jsou samozřejmě odvážným počínáním, jehož výsledek není ani zdaleka zaručen. Posledních dvacet let římské republiky je nejlépe zdokumentovaným obdobím v římské historii a z pohledu odborníka se k němu váže bohatství pramenného materiálu: proslovů, memoárů, a dokonce i soukromé korespondence. Tyto pramenné zdroje však září jen proto, že je obklopuje tma. Jednou, až budou archivní materiály k dvacátému století našeho letopočtu tak zlomkovité jako materiály k dějinám starověkého Říma, napíše třeba někdo dějiny druhé světové války, které budou vycházet jen z Hitlerových rozhlasových projevů a Churchillových pamětí. Půjde tedy jen o výřez z mnohorozměrných prožitků: nebudou existovat dopisy z fronty ani deníky vojáků. Místo nich bude jen ticho, které je historikovi starověku tak dobře známé. Řečeno pozměněnými slovy Shakespeara Fluellena: „Nikde žádné klevetění či švitoření v Pompeiově táboře.“ Ani v rolnické chýši, ani v chatrči obyvatel chudinské čtvrti, ani v ubikacích otroků lopotících se na poli. Ženy lze sice tu a tam zaslechnout, ale jen ty nejurozenější. A dokonce i ty jsou bez výjimky citovány – a mnohdy nesprávně – muži. Hledat v římských dějinách detaily týkající se někoho, kdo nepatřil do vládnoucí vrstvy, je stejně obtížné jako hledat jehlu v kupce sena.

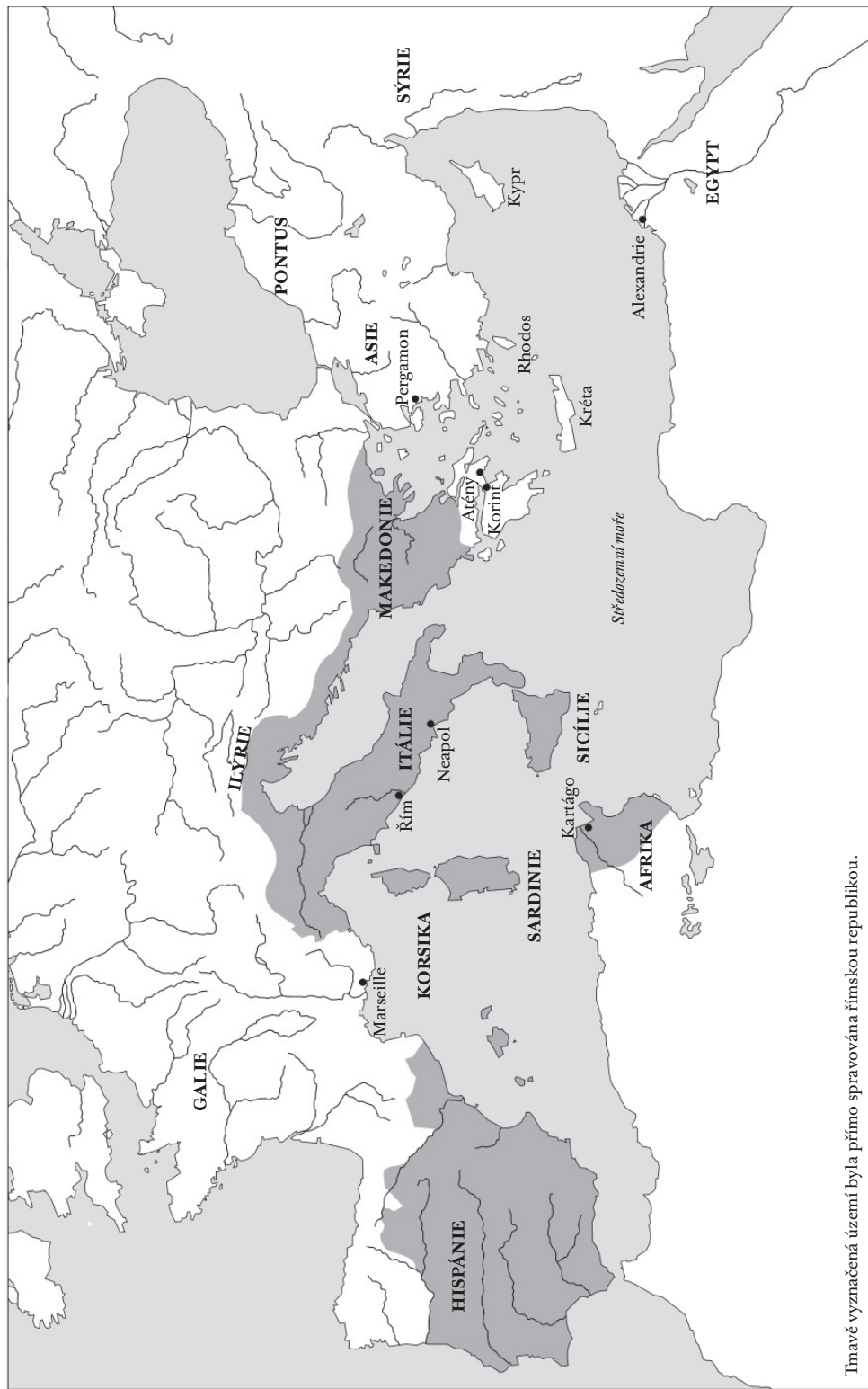
Dokonce i vyprávění o významných událostech a výjimečných mužích, ačkoli se nám mohou jevit velkolepá, jsou ve skutečnosti jen ruinami. Připomínají některý z akvaduktů římského venkova, jehož rozkročené oblouky znenadání vystřídají pole. Římané se vždycky děsili, že by se něco takového mohlo stát jejich osudem. Jak to vyjádřil jejich první velký historik Sallustius: „Ale doopravdy rozhoduje ve všem štěstí, to všem událostem – více podle svého rozmaru než podle pravé ceny – propůjčí slávu nebo je zatemní.“⁶ Je ironií, že osud vlastních Sallustiových spisů může posloužit jako doklad této hořké myšlenky. Caesarův stoupenec Sallustius sepsal historii let, která bezprostředně předcházela nástupu jeho patrona k moci. Čtenáři toto dílo jednoznačně chválili a považovali za definitivní zpracování dané doby. Kdyby se dochovalo, šlo by o dobové vylíčení římských dějin mezi roky 78 a 67 př. n. l., což byla léta bohatá na rozhodující a dramatické události. Ze Sallustiova mistrovského díla však zůstaly jen kusé fragmenty. Z nich i z dalších útržkovitých informací lze sice zrekonstruovat souvislé vyprávění, nicméně trhliny a skuliny, které toto vyprávění má, se už nijak vyspravit nedají.

Není divu, že badatelé zabývající se starověkem se obávají vyslovovat jednoznačné soudy. Stačí napsat jedinou větu o starověkém světě a okamžitě čelíte pokušení tento svět nějak zhodnotit. A i když je pramenů maximální možné množství, přesto se všude objevují rozpory a věci nejisté. Vezměte si například onu slavnou událost, podle níž je tato kniha pojmenována. To, že k překročení Rubikonu došlo tak, jak jsem to popsal, je pravděpodobné, ale rozhodně ne jisté. Jeden pramen nám říká, že Rubikon přebrodivili Caesarovi legionáři po svítání. Jiný tvrdí, že předsunutá hlídka vstoupila do Itálie již ve chvíli, kdy Caesar teprve dorazil ke břehu řeky. I datum se dá vyvodit pouze z nesouvisejících událostí. Většina badatelů se shoduje na datu okolo 10. ledna, ale obhájit lze kterýkoli den mezi 10. a 14. lednem. Kvůli vrtochům předjuliánského kalendáře odpovídalo navíc to, co Římané nazývali *Ianuarius*, nikoli našemu lednu, nýbrž listopadu.

Čtenář by se měl zkrátka řídit praktickou zásadou, že mnohá z tvrzení této knihy lze zřejmě zpochybnit prostřednictvím protichůdné interpretace. Rychle však musím dodat, že ve vás nechci touto radou

vyvolat beznaděj. Jde spíš o nutnou předmluvu k vyprávění, které bylo poskládáno ze střepin, a to takovým způsobem, aby se zakryly nápadnější spoje a mezery. To, že je něco takového možné, tedy že z událostí konce římské republiky lze vytvořit souvislý příběh, je jednou z věcí, která antické historiky na tomto období fascinuje. Rozhodně tedy nevidím důvod, proč bych se měl za tento přístup omlouvat. Po dlouhém období nemilosti je narativní historie opět v módě. Ale i kdyby fungovala tak, jak mnozí tvrdí, tedy kdyby pouze vřazovala minulé události do nějakého uměle vytvořeného rámce, nebyla by to sama o sobě žádná vada. Narativní historie nás totiž může přiblížit k myšlenkovému světu samotných Římanů. Existovalo jen málo římských občanů, kteří by si sebe sama nepředstavovali jako hrdinu svých vlastních dějin. Šlo o přístup, jenž v mnohém posunul Řím ke katastrofě, avšak zároveň dodal vyprávění o pádu republiky zvláštní senzačnost a hrdinský nádech. Necelou generaci po popisovaných událostech lidé užasle kroutili hlavou nad tím, že někdy mohla existovat taková doba a takoví velikáni. O půl století později mohl velebitel císaře Tiberia Velleius Paterculus zvolat: „Zdá se být téměř zbytečným úkolem upozorňovat na věk, kdy žili muži tak výjimečného charakteru,“⁷ – a pak vše dopodrobna vyličit. Podobně jako všichni Římané i on věděl, že právě v činech, ve významných skutcích a pozoruhodných úspěších se nejvelkolepějším způsobem odráží duch jeho lidu. A z toho mu vyplývalo, že právě prostřednictvím vyprávění lze tomuto duchu nejlépe porozumět.

Více než dvě tisíciletí po pádu republiky nás stále udivuje „výjimečný charakter“ mužů – a žen –, kteří v tomto dramatu zazářili. A totéž platí i o římské republice samotné. Je možná méně známá než nějaký Caesar, Cicero či Kleopatra, ale je pozoruhodnější než kdokoli ze jmenovaných. Možná se hodně věcí nikdy nedovíme, ale pořád tu je mnohé, co před námi znovu ožije. Budou to především občané římské republiky, kteří se alespoň částečně vynoří z antického mramoru, a my tak na pozadí ze zlata a ohně užijeme jejich tváře: tváře, z nichž na nás hledí cizí, přesto však někdy až děsivě známý svět.

Tmavě vyznačená území byla přímo spravována římskou republikou.

Mapa 1 Římský svět v roce 140 př. n. l.

„Lidská povaha
je všeobecně prodchnuta touhou po svobodě
a nenávistí k otroctví.“

CAESAR, ZÁPISKY O VÁLCE GALSKÉ

„Jen pár lidí dává přednost svobodě
– většina neusiluje o nic víc
než jen o spravedlivé pány.“

SALLUSTIUS, DĚJINY

1.

REPUBLIKA PROTIKLADŮ

Hlasy předků

Před vznikem republiky vládli Římu králové. O jednom z nich, namyšleném tyranovi jménem Tarkvinius, se vypráví tajuplný příběh. Jednoho dne ho v jeho paláci navštívila jakási stařena. V náruči nesla devět knih. Když je Tarkviniovi nabídla ke koupi, vysmál se jí do očí. Tak neskutečná byla cena, kterou za ně požadovala. Stařena se nehodlala o ceně dohadovat, otočila se a beze slova odešla. Tři knihy spálila a pak se znovu objevila před králem a za stejnou cenu mu nabídla ke koupi knihy zbývající. Král odmítl i podruhé, třebaže nyní již s menší sebejistotou. Stařena odešla i podruhé. Teď už začínal byl Tarkvinius nervózní z toho, co že to odmítá koupit. A tak když se ta záhadná stařena objevila potřetí, nyní již jen se třemi knhami, koupil je, ačkoli za ně musel zaplatit tolik, kolik původně požadovala za devět. Stařena vzala peníze, zmizela a nikdo už ji víckrát neviděl.

Co vlastně byla zač? Jak se později ukázalo, její knihy obsahovaly proroctví takové síly, že Římanům záhy došlo, že autorkou knih mohla být jen jedna jediná osoba – Sibyla. Tento závěr však pouze vyvolával další otázky, neboť legendy o Sibyle byly podivné a nejasné. Vzhledem k tomu, že předpověděla již trojskou válku, dohadovali se lidé o tom, zda Sibylou není ve skutečnosti deset po sobě žijících prorokyn či zda není Sibyla nesmrtelná anebo předurčená k životu dlouhému tisíc let. Ti, kdo toho o světě věděli víc než jiní, si dokonce kladli otázku, zdali vůbec nějaká Sibyla existovala. Opravdu jisté jsou vlastně jen dvě věci: že Sibyliny knihy, psané těžko čitelnou starobylou řečtinou, rozhodně existovaly a že bylo možné se z nich poučit o povaze budoucích událostí. Díky opožděné

prozíravosti, jež Tarkvinia nakonec přiměla ke koupi knih, Římané získali okno s výhledem do budoucnosti světa.

Tarkviniovi to však příliš nepomohlo. V roce 509 př. n. l. se stal obětí palácového převratu a byl vyhnán z Říma. Králové vládli Římu více než dvě stě let, od doby založení města, ale Tarkvinius, sedmý v řadě, měl být zároveň králem posledním.¹ Po jeho vyhnání byla monarchie zrušena a byla vyhlášena republika. Od té doby hleděli Římané na královský titul s takřka patologickou nenávistí. Vyhýbali se mu na sto honů, a kdykoli o něm slyšeli mluvit, běhal jim z toho po zádech mráz. Heslem převratu proti Tarkviniovi byla svoboda. Právě svoboda – svoboda města, které nemělo žádného pána – byla od té doby uctívána jako právo, s nímž se člověk rodí, a jako jednotící prvek všech občanů. Aby mohli svobodu ubránit před ambicemi potenciálních tyranů, dohodli se zakladatelé republiky na zvláštním mocenském uspořádání. Pravomoci vyhnaného Tarkvinia pečlivě rozdělili mezi dva volené úředníky, konzuly,² přičemž žádný z nich nesměl být ve funkci déle než rok. Způsob jejich vlády, kdy stáli v čele svých spoluobčanů a jeden bránil přílišným ambicím toho druhého, je působivým dokladem klíčového principu římské republiky. Ten říkal, že již nikdy nebude žádnému jednotlivci dovoleno, aby se stal nejvyšším vládcem Říma. Zřízení konzulského úřadu se jistě mohlo zdát překvapivou novinkou, přesto nešlo o změnu tak radikální, aby Římány zcela odřízla od jejich minulosti. Monarchii bylo možné zrušit, ale mnoho dalších věcí ne. Kořeny nové republiky sahaly hluboko do minulosti – mnohdy velice hluboko. Jedním z privilegií konzulů bylo právo nosit tógu s purpurovým lemem, stejnou jako nosili králové. Když se řídili věšteckými znameními, činili tak prostřednictvím rituálů, které se dotovaly do doby před založením Říma. A pak tu samozřejmě, jako nejbájnější odkaz království, byly ony knihy, které po sobě zanechal Tarkvinius, ty tři záhadné svitky plné proroctví, označované za spisy jakési staré a dost možná i nadčasové Sibyly.

Informace v nich obsažené byly tak citlivé, že je Římané prohlásili za státní tajemství a přístup k nim přísně omezili. Kdyby byl nějaký občan přistižen, jak si je opisuje, byl by zašit do pytle a vhozen do moře. Pouze v nejnebezpečnějších situacích, kdy hrozivá znamení varovala republiku před blížící se katastrofou, bylo možné do těchto

knih nahlédnout. Jedině tehdy, když byly všechny možnosti vyčerpány, směli speciálně jmenovaní úředníci vystoupat k Jupiterovou chrámu, kde byly za nejprísnějších bezpečnostních opatření tyto knihy trvale uloženy. Poté úředníci svitky rozvinuli a prsty přejížděli po vybledlých řádcích řeckého textu. Prorocství byla nato rozšifrována a vyvodila se z nich rada, jak nejlépe usmířit rozhněvaná nebesa.

A nějaká rada se našla vždycky. Římané byli lidem stejně praktickým jako zbožným a nesnášeli fatalismus. O budoucnost se zajímali jen proto, že hodlali získat informace potřebné k tomu, aby ji mohli snáze držet v patřičných mezích. Krvavý déšť, průrvy chrlicí oheň, myši požírající zlato: všechna tato strašlivá znamení považovali Římané za obdobu upomínek doručovaných soudními zřízenci dlužníkům, za varování, že má římský lid u svých bohů nedoplatky. Aby je uhradil, stačilo někdy ve městě zavést cizí kult, tedy začít uctívat božstvo, které bylo doposud neznámé. Častěji však tato znamení směřovala k návratu do minulosti, neboť úředníci se zoufale snažili přijít na to, která z tradic je asi zanedbávána. Postačilo tedy obnovit něco z minula, vrátit věcem jejich tradiční podobu, a bezpečnost republiky tak byla zajištěna.

Tento předpoklad dřímал kdesi hluboko v duši každého Římana. Celé století po založení republiky byl římský stát opakovaně sužován sociálními nepokoji, požadavky na rozšíření občanských práv a neustálými ústavními reformami. Ani v tomto bouřlivém období neztratili Římané svou silnou nechuť ke změnám. Slovo „novota“ mělo pro občany římské republiky zlověstné konotace. Římané byli ovšem pragmatičtí, a dokázali proto akceptovat nové věci, byly-li maskovány jako vůle bohů anebo starodávny zvyk, nikdy však kvůli novosti samé. Byli konzervativní a flexibilní zároveň: to, co fungovalo, neměnili, co nefungovalo, to si přizpůsobovali, a co bylo přebytké, to zachovávali jako posvátné haraburdí. Republika tak byla zároveň staveništěm i skládkou. Budoucnost Říma se rodila uprostřed veteše minulosti.

Římané sami v tom však paradox rozhodně nespatořovali, považovali to naopak za samozřejmé. Jak jinak by mohli investovat do svého města, když ne tím, že se budou držet zvyků svých předků? Soudobí zahraniční komentátoři, kteří měli sklon považovat římskou zbožnost za „předsudek“³ a interpretovat ji jako podvádění mas

vládnoucí vrstvou, špatně chápali podstatu věci. Římská republika se odlišovala od jiných států. Zatímco řecká města drtily pravidelně občanské války a revoluce, Řím byl vůči takovýmto pohromám imunní. Navzdory všem sociálním zvrátům prvního století římské republiky netekla nikdy v ulicích krev římských občanů. Pro Řeky bylo tudíž příznačné, že se tento ideál sdíleného občanství snažili zlehčovat a označovat za záměrně vytvářený klam! Pro Římana však nebylo nic posvátnějšího ani více uctívaného. Vždyť právě status občana jej definoval. Věc veřejná – *res publica* – byla přece tím, co slovo „republika“ znamenalo. Jedině když viděl svůj odraz v očích svých druhů, věděl Říman, že je člověkem.

A také proto, že slyšel své jméno vyslovovat ústy všech. Dobrým občanem byl za republiky ten, kdo byl obecně považován za dobrého. Římané nespatořovali žádný rozdíl mezi vynikajícími morálními postoji člověka a jeho pověstí. Pro obojí měli totéž slovo: *honestas*. Ocenění ze strany celého města bylo konečným a jediným důkazem skutečné hodnoty. A proto se nespokojení občané vydávali do ulic a požadovali přístup k dalším poctám a slávě. Občanské nepokoje vedly bez výjimky ke vzniku nových úřadů: nejprve v roce 494 př. n. l. úřadu edila a tribuna lidu, v roce 447 př. n. l. úřadu kvestora a konečně v roce 367 př. n. l. ke vzniku úřadu prétora. Čím více bylo postů, tím více bylo úkolů; čím více bylo úkolů, tím více bylo příležitostí dosáhnout úspěchu a osvědčit vlastní kvality. Chvála byla tím, o co každý občan stál – tak jako hanba tím, čeho se nejvíc obával. Ne zákony, ale vědomí, že se na mě dívají moji spoluobčané, bránilo tomu, aby římská soutěživost přerostla v sobeckou ambicióznost. Ačkoli snaha vyniknout měla bez výjimky podobu ničujícího a nesmiřitelného boje, nebylo v jejím rámci místo pro nedisciplinovanou ješitnost. Nadřazovat osobní slávu a pocty zájmům celého společenství, to bylo chování typické pro barbara anebo, což bylo ještě horší, pro krále.

Římané se učili mírnit navzájem svou soutěživost ve prospěch obecného blaha. Ve vztahu k ostatním státům je však takováto omezení nebrzdila. „Víc než kterýkoli jiný lid vyhledávají Římané slávu a dychtí po chvále.“⁴ Důsledky této římské touhy po slávě byly pro sousedy Říma jednoznačně ničující. Římské legie představovaly účinnou a bezohlednou vojenskou sílu, na niž bylo jen málo protiv-

níků připraveno. Když vzdor nějakého města přinutil Římany, aby je vzali ztečí, měli ve zvyku pozabíjet všechny živé tvory, které tam našli. Spoušť, již za sebou legionáři zanechávali, se dala snadno poznat podle utatých psích hlav a nohou dobytka rozestých mezi lidskými mrtvolami.⁵ Římané však zabíjeli právě proto, aby vyvolávali hrůzu. Nečinili tak v záchvatu divokého šílenství, nýbrž jako disciplinované součástky válečného stroje. Odvaha, s níž do legií vstupovali, umocňovaná hrdostí na vlastní město a vírou v jeho budoucnost, byla citem, s nímž každý Říman vyrůstal. Římský způsob válčení tedy provázel zvláštní přízrak smrti, anebo podle Římanů – slávy.

I tak trvalo ostatním italským státům poměrně dlouho, než pochopily, jakého dravce to mají ve svém středu. V prvním století republiky si Římané zajistili nadvládu nad městy, která neležela dále než patnáct kilometrů od bran Říma. Avšak i ten nejsmrtonosnější dravec byl někdy mládětem. A tak si i Římané, kteří zpočátku jen kradli dobytek a zaplétali se do šarvátek s nepočetnými kmeny obývajících okolní kopce, postupně vytvářeli instinkty potřebné k tomu, aby mohli vládnout a zabíjet. Do 60. let 4. století př. n. l. se stali pány střední Itálie. V následujících desetiletích postupovali na sever a na jih a rozdrtili veškerý odpor, s nímž se zde setkali. Do 60. let 3. století př. n. l. tak rychle ovládli celý Apeninský poloostrov. K zisku slávy by však nic menšího nestačilo. Městským státům, které ponížene uznaly jejich nadvládu, prokazovali Římané takové laskavosti, jakých se klientům dostává od patrona. Státy, které se jim vzepřely, však čekal ustavičný boj. Žádný Říman nesnesl, aby jeho město ztratilo tvář. Než strpět něco takového, to raději podstoupili jakékoli utrpení.

Brzy nastala doba, kdy to musela republika prokázat v boji na život a na smrt, a to doslova. Války s Kartágem byly nejstrašnější, jaké Řím do té doby vedl. Kartágo, město semitských osadníků na severoafrickém pobřeží, ovládalo obchodní cesty v západním Středomoří a disponovalo finančními zdroji minimálně tak velkými jako Řím. Ačkoli šlo převážně o námořní mocnost, bylo Kartágo po staletí zapleteno do válek s řeckými městy na Sicílii. Římané, kteří se teď nalézali za Messinskou úžinou, představovali nový a složitý faktor, pokud šlo o další vývoj konfliktu. Dalo se předpokládat, že sicilští

Řekové neodolají pokušení a zatáhnou do svých věčných šarvátek s Kartágem Řím. Zároveň se však dalo počítat s tím, že jakmile budou Římané ve hře, nebudou se chtít řídit řeckými pravidly. V roce 264 př. n. l. přeměnil Řím nevýznamný spor ohledně smluvních práv v totální válku. Římu chyběla námořní tradice – zpočátku ztrácel jednu flotilu za druhou, ať už v důsledku protivníkových vojenských akcí či počasí. Více než dvě desetiletí strašlivých vojenských ztrát však Římané přestáli a nakonec Kartágo porazili. Kartaginští se podle mírové smlouvy museli ze Sicílie zcela stáhnout. Aniž by o to Řím původně usiloval, právě založil zámořskou říši. Sicílie byla v roce 227 př. n. l. ustavena první římskou provincií.

Scéna, na níž se odehrávala římská válečná tažení, se brzy měla ještě rozšířit. Kartágo bylo sice poraženo, ale ne rozdrceno. Když ztratilo Sicílii, obrátilo své imperiální ambice směrem k Hispánii. Kartaginští pokořili zdejší vražedné horské kmeny a začali tu hledat drahé kovy. Bohatství plynoucí ze španělských dolů jim umožnilo uvažovat o obnovení války s Římem. Přední vojevůdci Kartága si již o nepříteli nedělali iluze. Na totální válku bude třeba odpovědět stejnou mincí a vítězství nebude možné, nebude-li římská moc zcela zničena.

To bylo také cílem armády vedené Hannibalem, která se v roce 218 př. n. l. vydala na cestu z Hispánie do Říma, a to přes jižní Galii a Alpy. Strategií a taktikou Hannibal vysoce předčil své protivníky a uštědřil římské armádě tři senzační porážky. Při svém třetím vítězství, u Kann, Hannibal zcela zničil osm legií, a přivodil tak římské republice nejhorší vojenskou katastrofu v dějinách. Dle všech konvencí a předpokladů soudobého válečnictví měli Římané uznat Hannibalův triumf a prosit o mír. Řím však i nadále pokračoval ve vzdoru. Je přirozené, že v takovéto chvíli hledali Římané radu v Sibiylině proroctví. Podle něj měli být na městském tržišti zaživa pohřbeni dva Galové a dva Řekové. Římští úředníci se Sibiylině radě plně podřídili. Tímto šokujícím barbarským činem dal římský lid na srozuměnou, že neexistuje nic, co by neučinil pro svobodu svého města. Jediným protipólem svobody byla pro Římany totiž vždycky smrt.

A tak to šlo rok za rokem. Sražen na kolena, Řím se zase neochvějně stavěl na nohy. Budoval další a další armády, podržel si Sicílii, jeho legie dobyly državy Kartága na Pyrenejském poloost-

rově a patnáct let po bitvě u Kann musel Hannibal čelit další římské armádě, tentokrát na africké půdě. Byl poražen. Kartágo už nemělo dost mužů na to, aby mohlo pokračovat v boji. A když mu byly sděleny podmínky vítěze, poradil Hannibal svým krajanům, aby je přijali. Na rozdíl od Říma po bitvě u Kann nechtěl riskovat úplné zničení svého města. Navzdory tomu Římané nikdy nezapomněli, že v Hannibalovi – pokud šlo o válečné úsilí i mocenské ambice – našli nepřítele, který se jim nejvíce podobal. Ještě několik století po porážce Kartága bylo možné v Římě spatřit Hannibalovy sochy. A dokonce i potom, co Římané zredukovali Kartágo na bezmocný zbyteček tím, že zkonfiskovali jeho provincie, flotilu i slavné válečné slony, nepřestávali se děsit toho, že by se znovu mohlo postavit na nohy. Taková nenávist byla největším komplikem, jakého se mohlo nějakému státu od Římanů dostat. Kartágo bylo podrobeno, ale ani přesto se mu nedalo věřit. Římané pohlédli do svého vlastního nitra a nesmiřitelnost, kterou tam našli, přiřkli i svému největšímu nepříteli.

Nikdy víc už nehodlali tolerovat žádnou mocnost, která by byla s to ohrožit jejich vlastní existenci. Než aby něco takového riskovali, raději považovali za oprávněný preventivní úder vůči jakémukoli protivníkovi, který podle nich začínal být příliš sebevědomý. Takovíto protivníci se hledali snadno – až příliš snadno. Ještě před válkou s Hannibalem si římská republika navykla vysílat občasně vojenské výpravy na Balkán, aby tak římsští úředníci mohli zastrašovat místní panovníčky a měnit hranice. Římané měli tento způsob nátlaku trvale v oblibě, jak mohli potvrdit Italikové. Dávali tím zřetelně najevo známý fakt, že Řím nehodlá snést jakoukoli neúctu. Pro nespolehlivé a hádavé řecké státy to však byla lekce, kterou příliš nechápaly. Jejich zmatek byl pochopitelný: v prvních letech jejich vzájemných střetů se římská republika nechovala jako konvenční imperiální mocnost. Legie pokaždé udeřily zničující silou jako blesk z čistého nebe a pak zase zmizely tak náhle, jako se objevily. Třebaže byly tyto občasně vpády divoké, oddělovala je od sebe dlouhá období, kdy to vypadalo, že Řím zcela ztratil o řecké záležitosti zájem. A i když Řím přece jen vojensky zasáhl, byly jeho výpady přes Jaderské moře prezentovány jako akce s cílem udržet mír. Skutečným cílem totiž stále ještě nebylo připojení balkánských území, ale

snaha dát zřetelně najevo prestiž republiky a vytnout políček některé příliš drzé místní mocnosti.

V prvních letech římské angažovanosti na Balkáně se to v podstatě týkalo Makedonie. Toto severořecké království ovládalo Egejský poloostrov již dvě stě let. Jakožto dědic trůnu Alexandra Velikého považoval král této země vždycky za samozřejmé, že se může chovat tak arogantně, jak se mu líbí. Navzdory opakovaným trestným výpravám římské armády se této představě nikdy zcela nevzdal a v roce 168 př. n. l. došla Římu trpělivost. Řím makedonskou monarchii prostě zrušil, a to tak, že ji nejprve rozdělil na čtyři loutkové republiky a od roku 148 př. n. l. zde pak nastolil svou přímou vládu. Řím tak v této oblasti přestal být mocností udržující mír a přeměnil se v mocnost okupační. Podobně jako v Itálii, kde silnice protínaly krajinu jako vlákna pavoučí sítě, dokončila i zde technická vyspělost to, co započala armáda. Silnice zvaná *via Egnatia*, nesmírně dlouhý zářez s kamenným podkladem a šterkovým povrchem, vedla divokými balkánskými kraji od Jaderského k Egejskému moři a představovala životně důležitý článek řetězu, jenž připoutával Řecko k Římu. Umožňovala také přístup k ještě exotičtějším oblastem, ke krajům za modrým Egejským mořem, kde pozornost Říma zřetelně lákala třpytivá města bohatá na zlato a mramor, umělecká díla i exotické kuchařské recepty. Již v roce 190 př. n. l. vtrhla římská armáda do Asie, na prach rozdrtila armádu místního despoty a ponížila jej před zraky celého Blízkého východu. Obě místní supervelmoci – Sýrie a Egypt – musely rychle zapomenout na svou pýchu, postupně se smířit s vměšováním ze strany římských velvyslanců a poníženě uznat hegemonii Říma. Formálně byla římská říše regionálně omezená, kromě Apeninského poloostrova zahrnovala pouze Makedonii, Sicílii a části Hispánie. Mezi lety 150 a 140 př. n. l. však již její vliv sahal do řady cizích zemí, o nichž jen málo lidí v Římě vůbec kdy slyšelo. Rozsah a rychlost mocenského růstu republiky byly něčím tak překvapivým, že nikdo, a rozhodně ne sami Římané, nevěřil úplně tomu, že by něco takového mohlo být vůbec možné.

Římané byli úspěchy své země nejen uchvázeni, ale pro mnohé byly tyto úspěchy také zdrojem rozpaků. Moralisté dělali to, co bylo pro římské moralisty příznačné: přítomnost viděli ve srovnání s minulostí v nepříznivém světle. Pro důkazy, že současný vývoj má na

říši zhoubný vliv, nemuseli chodit daleko. Příliv zlata zjevně narušoval starodávné normy. S pleněním cizích zemí se do Říma dostávaly cizí zvyklosti i filozofické názory. Veřejné vystavování východních pokladů i změt cizích jazyků v ulicích Říma vyvolávaly jak obavy, tak pýchu. Nezdolné rolnické hodnoty, které Římanům vybojovaly jejich říši, začaly být sice v praxi očividně ignorovány, o to většího obdivu se jim však dostávalo. „Republika je založena na svých starodávných zvycích a lidské síle,“⁶ tvrdilo se vítězoslavně po válce s Hannibalem. Ale co když se tyto stavební kameny začnou drolit? Zachvěje se republika a padne? Ohromující přeměna jejich města ze „zapadákov“ v supervelmoc Římany dezorientovala a vyvolávala v nich nervozitu z možné žárlivosti bohů. Objevil se tak nepříjemný paradox. Angažovanost Římanů ve světě začala vypadat jako měřítko jejich úspěchu i úpadku.

Ať už Řím dosáhl jakékoli velikosti, hrozba jeho možné zkázy nevymizela. Úkazy jako strašlivé zvířecí zrůdy či zlověstný let ptáků nepřestávaly znepokojovat římský lid. Jestliže se znamení zdála být obzvláště hroživá, nutila Římany nahlížet do Sibyliných knih. Jako vždycky se v nich našel recept na řešení situace a byl také vždy použit. Časem prověřené postupy a zvyky předků tak v Římě znovu ožívaly a opětovně se upevňovaly. Katastrofu se tímto způsobem zatím vždy podařilo zažehnat a republiku zachránit.

Svět se však stále zrychloval a měnil a římská republika s ním. Některé známky krize vzdorovaly hojivé síle všech starodávných rituálů. Změny, které římský lid uvedl v pohyb, se nedaly snadno zabrzdit – ani prostřednictvím Sibyliných doporučení.

K ilustraci tohoto faktu nebylo třeba žádných špatných znamení. Stačilo se jen projít ulicemi nového hlavního města světa.

V rušných ulicích Říma totiž nebylo vše v pořádku.

Hlavní město světa

Město – svobodné město – bylo místem, kde mohl být člověk skutečným člověkem. Římané to považovali za samozřejmost. Mít *civitas*, občanství, znamenalo být civilizovaným člověkem. Bez tohoto rámce, který poskytovalo pouze nezávislé město, neměl život žád-

nou cenu. Být občan znamenalo být druhem ostatních občanů, sdílet s nimi radosti i strasti, ambice i obavy, slavnosti, volby i vojenská cvičení. Tak jako svatyně ožívá přítomností boha, i město jakožto sídlo bylo považováno za posvátné díky životu komunity, jíž poskytovalo přístřeší. Město bylo posvátnou záležitostí. Jeho vzhled poskytoval svědectví o odkazu předků, jenž učinil obyvatele města takovými, jakými byli. Umožňoval poznat ducha státu.

Když cizí mocnosti poprvé vstoupily do kontaktu s Římem, bylo pro ně tvrzení, že vzhled města vypovídá mnohé o jeho obyvatelích, zdrojem útěchy. Ve srovnání s krásnými městy řeckého světa byl Řím zaostalým a zchátralým místem. Makedonští dvořané se povýšeně smáli, kdykoli slyšeli někoho Řím popisovat.⁷ Příliš jim to však nepomohlo. I potom, co se svět před římskou republikou plazil, nezabyl se Řím jistého nádechu provinčnosti. Křečovitě pokusy o povznesení města měly jen malý účinek. I samotní Římané, kteří se postupně seznamovali s harmonickými, dobře vyprojektovanými městy Řeků, občas pociťovali rozpaky. „Když Kapuánci srovnávají Řím – i s jeho pahorky a hlubokými údolími, podkrovními patry balancujícími nad ulicemi, zoufalými silnicemi a stísněnými zapadlými uličkami – se svým vlastním městem, elegantně rozprostřeným v příhodné rovině, vysmívají se nám a dívají se na nás skrz prsty.“⁸ Přesto přese všechno byl však Řím svobodným městem a Kapua nikoli.

A žádný Říman na to přirozeně nezapomínal. Někdy si možná nad stavem svého města zanaříkal, ale nikdy na Řím nepřestával být hrdý. Přišlo mu samozřejmé, že Římu, pánu světa, bylo bohy požehnáno, a město tak bylo předurčeno k nadvládě nad ostatními. Učenci poukazovali na to, že město je díky své poloze chráněno před extrémním horkem, které otupuje ducha, a zimou, jež zmrazuje mozek. Bylo tudíž prostým geografickým faktem, že „římský národ má uprostřed prostoru celého zemského okrsku a uprostřed všech zemí hranice správné“.⁹ Ale mírné klima nebylo jedinou výhodou, kterou bohové promyšleně poskytli římskému lidu. V Římě byly kopce, které se daly snadno bránit, řeka, jež umožňovala přístup k moři, prameny a svěží vzduch, díky nimž bylo v údolích zdravé prostředí. Čteme-li pochvalná slova římských autorů na adresu jejich města,¹⁰ nenapadlo by nás, že myšlenka postavit město na sedmi pahorcích byla v rozporu se zá-

sadami, podle nichž Římané svá města zakládali. Nedozvíme se navíc ani to, že Tibera se často rozvodňovala a že římská údolí byla zamořena malárií.¹¹ Římané cítili ke svému městu onen typ lásky, který v nepřehlédnutelných chybách vidí jen a jen přednosti.

Idealizovaný pohled na Řím soustavně zastiňoval ohavnou realitu. Řím tak připomínal matoucí kombinaci paradoxů s velkolepostí, kde nic nebylo přesně takové, jakým se to být zdálo. Navzdory veškeré „nádheře, kouři [a] hluku“¹² svého města se Římané nepřestávali vracet ve své fantazii k oblíbené představě prapůvodní idylly, která měla kdysi údajně existovat na březích Tibery. Tak jak se Řím pod vlivem trvalé expanze nadýmal i bortil, bylo možné – tu nezřetelně, tu zcela jasně – zahlédnout, jak z přecpané moderní metropole trčí holé kosti starého městského státu. Vzpomínky na minulost byly v Římě pečlivě stráženy. Byla zde patrná věčná snaha o kompromis mezi přítomností a minulostí, mezi ustavičným pohybem a úctou k tradicím, mezi praktičností a oddaností mýtům. Čím přeplněnější a zkaženější město bylo, tím více toužili Římané po jistotě, že Řím pořád zůstává tím starým Římem.

A tak kouř z obětí určených bohům stoupal i nadále nad sedm pahorků, tak jako tomu bylo v dobách dávno minulých, kdy stromy „všeho druhu zcela pokrývaly jeden z pahorků, Aventin“.¹³ Lesy z města již dávno zmizely. A jestliže v Římě stále mířil k nebesům dým z oltářů, pak jeho dalším zdrojem byly nesčetné krby, pece a řemeslnické dílny. Dlouho před tím, než poutník vůbec Řím spatřil, upozorňoval jej vzdálený mlžný hnědý opar na to, že se k tomuto velkému městu blíží. Smog však nebyl jediným znamením. Okolní města se slavnými jmény, rivalové římské republiky v archaické minulosti, byla nyní opuštěná; scvrkla se do podoby několika osamocených hostinců a vyprázdnila vlivem gravitační síly Říma.

Pokračoval-li však poutník dál, zjistil, že cesta je lemována novějšími osadami. Řím totiž již nebyl schopen ubytovat narůstající populaci a začínal prskat ve švech. Podél hlavních přístupových cest se proto rozprostírala městečka z chatrčí. Svůj příbytek zde nacházeli také mrtví. Nekropole, jež se táhly při slavné Appiově silnici směrem k pobřeží a na jih, byly známé kvůli lupičům a laciným prostitutkám. Když se poutník blížil k branám Říma, mohl si povšimnout, že zápach města zjemňuje vůně myrhy a kasie, parfémů mrt-

vých, kterou k němu přinášel lehký větřík směrem od některé cypřišemi zastíněné hrobky. Takovéto chvíle, kdy člověk cítil, že je spjat s minulostí, bývaly v Římě běžné. Klid hřbitova poskytoval však zároveň úkryt násilí a prostituci a ani ta nejposvátnější a nejvíce nadčasová místa se nevyhnula zohyzďování. Na hrobky byly sice umísťovány zákazy volební agitace, nicméně graffiti se na nich i přesto objevovala. V Římě, sídle republiky, se politika podobala nakažlivé chorobě. Pouze v dobytých městech byly volby nedůležitou událostí. Řím, který v jiných společnostech neutralizoval politický život, byl hlavním světovým jevištěm, pokud šlo o ambice a sny.

Ale ani hrobky poničené nápisy nedokázaly připravit poutníka na zmatek za městskými branami. Římské ulice nikdy nikdo neprojektoval. K tomu by bylo třeba nějakého despoty se zájmem o architektonický rozvoj města. Římsští úředníci však jen zřídka bývají ve svých funkcích déle než rok. Následkem toho rostlo město chaoticky, pod vlivem nekontrolovatelných impulsů a potřeb. Stačilo se vzdálit od některé ze dvou hlavních dopravních tepen města – těmi byly *via Sacra* a *via Nova* – a návštěvník se brzy ocitl v zoufalé dopravní zácpě. „Uřícený podnikatel spěchá na stavbu s mezky a nosiči, jeřáb zdvihá hned balvan, hned zas ohromný trám, smutné pohřby prodírají se mohutnými povozy, zde prchá vzteklý pes, tu zase zablácený vepř.“¹⁴ Poutníkovi lapenému do tohoto víru hrozilo, že se v něm snad nakonec ztratí.

Dokonce i samotným občanům připadalo jejich město zmatené. Jediný způsob, jak se v něm vyznat, bylo zapamatovat si výrazné body: fíkovník, možná též kolonádu tržiště, a nejlépe chrám dost vysoký na to, aby se tyčil nad labyrintem úzkých uliček. Naštěstí byl Řím zbožným městem a chrámů se tu nalézala hojnost. Úcta Římanů k minulosti znamenala, že staré stavby se jen zřídka bořily, a to i tehdy, když otevřená prostranství, na nichž kdysi stávaly, zmizela již dávno pod cihlami. Chrámy se tyčily nad chatrčemi chudiny a masnými trhy, skrývaly zahalené sochy, jejichž totožnost již možná upadla v zapomnění, a přesto nikoho nenapadlo je zbořit. Tyto fragmenty archaické minulosti uchované v kameni, tyto fosilie z nejstarších dnů města byly pro Římany zdrojem zoufale potřebné orientace. Byly věčné jako bohové, jejichž duchem byly proniknuty, a plnily tutéž úlohu jako kotvy vyhozené za bouře z lodí.

Město se zatím – za lomozu kladiv, rachotu kol vozů a praskání štěrků – na všech stranách přestavovalo, bouralo a zase přestavovalo. Stavební podnikatelé ustavičně hledali místo, kam by mohli ještě vmáchnout nějakou tu stavbu, a pro sebe tak vymáchnout nějaký ten zisk. Ze sutin po požárech vyrůstaly jako plevel rozmanité chatrče. Navzdory veškerým snahám rozumných úředníků o to, aby byly ulice průchozí a průjezdné, ustavičně je zaplňovaly stánky prodejců a chatrče samozvaných usedlíků. Jelikož bylo město spoutáno starodávnými hradbami, začali stavební podnikatelé, usilující o co největší zisk, mířit k nebi. Činžovní domy rostly všude jako houby po dešti. V prvním a druhém století př. n. l. soutěžili majitelé nájemních domů, čí dům bude vyšší. Úředníci na to hleděli s nelibostí, neboť bylo známo, že tyto domy jsou stavby ošizené a nestabilní. Bezpečnostní předpisy však byly obecně příliš slabé na to, aby dokázaly zabránit využívání těchto úžasných příležitostí k zisku, jaké výstavba vícepodlažních „slumů“ představovala. Tyto domy mívaly šest i víc pater a nájemníci zde byli nacpáni do maličkých místností s tenkými stěnami, kde bydleli tak dlouho, dokud budova nespadla a na jejím místě nevyrostla jiná, ještě vyšší než ta předchozí.

V latině se tyto činžovní domy nazývaly *insulae*, ostrovy. Toto slovo výstižně odráží fakt, že byly odděleny od pomyslného živoucího moře dole v ulicích. Zde na lidi nejtísnivěji doléhal pocit odcizení vyvolávaný ohromností města. Pro ty, kdo v těchto *insulae* přespávali, byla vykořeněnost víc než jen metaforou. I v přízemních podlažích takových domů obvykle chyběla kanalizace či pitná voda. Přitom však kanalizace a akvadukty byly přesně tím, čím se Římané chlubili, jestliže chtěli vyzdvihnout své město a srovnat praktický přínos veřejných prací s neužitečnými výstřednostmi Řeků. *Cloaca maxima*, ohromná centrální římská stoka, sloužila ještě před založením republiky jako vyměšovací orgán města. Akvadukty, budované z kořisti získané na Východě, byly obdobně působivou demonstrací toho, jak Římu leží na srdci život jeho občanů. Tyto vodovody dlouhé i přes padesát kilometrů přiváděly chladnou horskou vodu do centra města. „Akvadukty dodávají takový objem vody, že jimi voda plyne jako řeka,“ napsal jistý geograf. „V Římě stěží najdete dům, který by neměl cisternu, vodovodní přípojku nebo vodotrysk.“¹⁵ Chudinská obydlí zjevně na jeho prohlídkové trase neležela.

Po pravdě řečeno, nic jiného nedokreslovalo nejednoznačný charakter Říma lépe než skutečnost, že to bylo zároveň nejčistší a nejšpinavější město světa. Ulicemi tekly fekálie i voda. Jestliže nejvznešenější a nejtrvalejší ctnosti římské republiky nacházely svůj výraz ve veřejné kašně, pak příkladem jejích hrůz byla špína. Občané, kteří nezvládli běh přes překážky, jímž život každého Římana byl, riskovali, že se jim někdo jiný – a to doslova – vykáli na hlavu. Takovým lidem se říkalo *plebs sordida*, nemytý lid. Odpad z *insulae* byl pravidelně vyvážen na dvoukolácích za městské hradby, aby zde hnojl zahrady. Bylo ho však příliš, moč vystříkovala přes okraje jímacích nádob, ulice mizely pod hromadami výkalů. Chudí se po smrti stávali rovněž odpadem. Jim nebyly určeny vznešené hrobky při Appiově silnici. Namísto toho byly jejich mrtvoly naházeny spolu s ostatními odpadky do ohromných jam za nejvýchodnější městskou branou, za branou Eskvilinskou. Poutníci přicházející do Říma po této trase vídávali při okraji cesty rozházené lidské kosti. Šlo o prokleté a strašlivé místo, kde dlely čarodějnice, které prý obíraly z mrtvol maso a přivolávaly nahé přízraky mrtvých z jejich hromadných hrobů. Nedůstojné zacházení s člověkem, jemuž se v životě nedařilo, mohlo v Římě trvat déle než život dotyčného.

Degradaci v takové míře svět do té doby nepoznal. Utrpení městské chudiny bylo o to strašnější, že se těmto lidem nedostávalo útěchy plynoucí z života v komunitě, a tak jim bylo vlastně upíráno vše, co dělalo Římana Římanem. Osamělost spjatá s životem v horním patře činžovního bloku představovala protiklad k tomu, čeho si římský občan nejvíce cenil. Odříznutí od rituálů a rytmu společnosti se rovnalo poklesu na úroveň barbara. Stejně jako k nepřítelům byla republika neúprosná i ke svým vlastním občanům. Zavrhovala ty, kdož zavrhlí ji. A potom, co je opustila, vymetla je nakonec spolu se smetím.

Není divu, že život v Římě byl zoufalým zápasem o to, aby se člověk takovému osudu vyhnul. Komunity si lidé vážili všude tam, kde ji nacházeli. Potenciální anonymita velkoměstského života nedokázala v Římě zcela zvítězit. Třebaže se totiž velkoměsto zdálo být ohromné a beztvaré, byly zde i prvky řádu, vzpírající se chaosu. Chrámy nebyly jedinými božskými příbytky. Věřilo se, že duchovní energií jsou nabitě též křižovatky. Na křižovatky hlavních ulic Říma

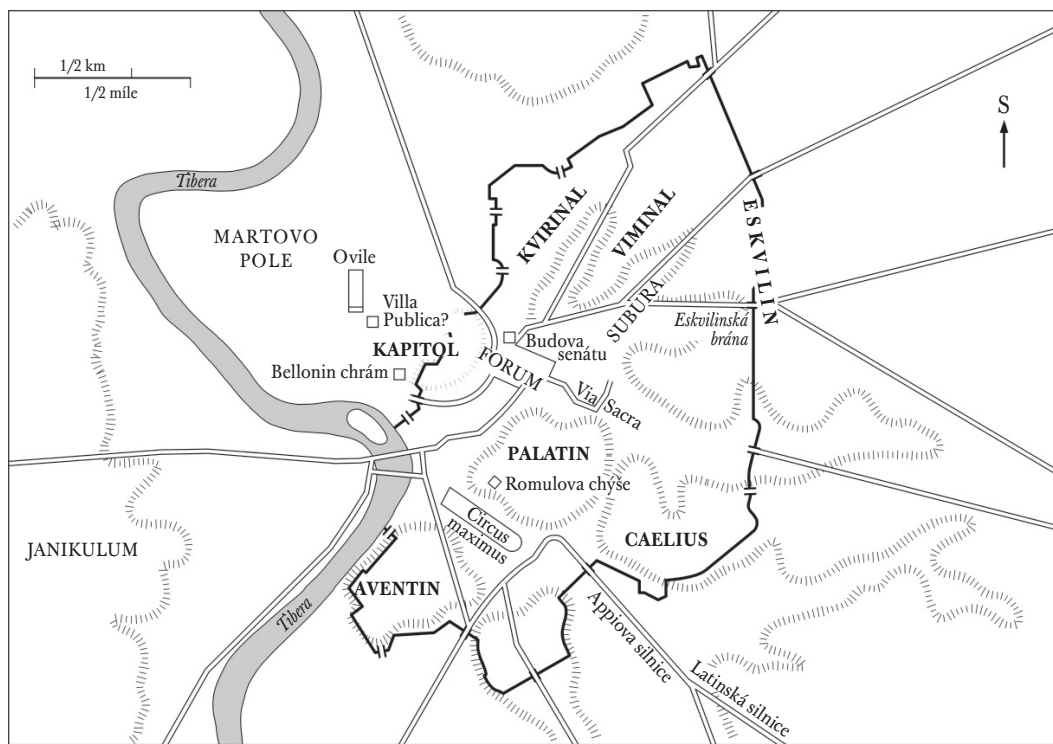
dohlíželi přízrační bohové zvaní lárové. Tyto ulice, nazývané latinsky *vici* (j. č. *vicus*), byly jakožto centrum života komunity důležité do té míry, že týmž slovem označovali Římané celou městskou čtvrť. Každý rok v lednu, ve svátek zvaný Kompitálie, pořádali obyvatelé jednotlivých *vici* velkou veřejnou slavnost. V tento den se vedle svatyní jednotlivých lárů zavěšovaly vlněné panenky – jedna za každého svobodného muže či ženu ve čtvrti – a pokládaly kuličky – jedna za každého otroka. Toto relativní rovnostářství mělo svůj odraz též v řemeslnických společenstvích, která se soustřeďovala rovněž ve čtvrtích a byla otevřená pro občany, propuštěnce i otroky. Právě v těchto společenstvích, zvaných *collegia*, spíše než na širší celoměstské platformě se většina občanů snažila dosáhnout obecného cíle každého Římana: prestiže. Ve čtvrti mohl občan znát své druhy, mohl s nimi večeřet, účastnit se slavností konaných během roku a mohl žít s jistotou, že až zemře, přijdou mu tito lidé na pohřeb. Prostřednictvím rozličných plošně omezených komunit přetrvávala v římské metropoli intimita tradičního maloměstského života.

Nic z toho však netlumilo v lidech z vnějšku podezřívavost. Stačilo sejít z hlavní ulice a člověk se dostal do temné a hrozné změti vinoucích se uliček. Těžký vzduch zde páchl nemytými těly i nekalým obchodem. Pro jemný nos bylo obojí obdobně odporné. Obava, že *collegia* mohou být zástěrkou pro organizovaný zločin, se u vyšších vrstev snadno snoubila s instinktivním pohrdáním vůči každému, kdo si musel na živobytí vydělávat prací. Sama myšlenka práce za peníze vyvolávala u snobských římských vrstev zlost i výsměch zároveň. Byla údajně urážkou všech prostých rolnických hodnot, v něž bohatí moralisté, pohodlně si hovicí ve svých vilách, tak rádi věřili. Pohrdání vůči „lůze“ neznalo výjimky. Týkalo se nejen ubožáků hladovějících na ulicích nebo se tísnících v *insulae*, ale též kupců, majitelů obchodů a řemeslníků. „Nutnost,“ jak se předpokládalo, „činila každého chudáka nečestným.“¹⁶ Nepřekvapí nás tedy, že toto pohrdání nelibě nesli především ti, kdo byli jeho objektem.¹⁷ *Plebs* bylo slovo, které urozený nikdy nevyslovil, aniž by přitom neohrnul ret. Plebs sám byl však na toto označení svým způsobem hrdý. Charakteristika, která byla původně míněna jako urážka, se stala identifikačním odznakem a v Římě byly takovéto odznaky vysoce ceněny.

Podobně jako jiné základní rysy života v Římě bylo i dělení obyvatelstva podle příslušnosti k určité vrstvě hluboce zakořeněno v mýtech, jež objasňovaly samotný počátek města. Na vzdálenější straně nejjižnějšího římského údolí se táhl pahorek Aventin. Tady obvykle končila cesta všech přistěhovalců. Nedaleko se nacházel přístav, kde se imigranti vylodovali – přístav, jehož obdobu bychom našli v kterémkoli velkém městě. V této oblasti se nově příchozí instinktivně shlukovali: toužili být ve společnosti lidí s tímž osudem a chtěli se nimi podělit o pocíťovaný zmatek. Naproti Aventinu se tyčil jiný pahorek. Na Palatinu bychom však městečka z chatrčí nenašli. Pahorky v Římě byly exkluzivními lokalitami. Nad údolími vanul čerstvější a zdravější vzduch – a pokud jste ho chtěli dýchat, museli jste za něj víc zaplatit. Ze všech sedmi římských pahorků byl Palatin zdaleka nejexkluzivnější. Zde se usídlila městská elita. Jenom velmi, velmi bohatí si mohli dovolit zdejší ceny. V této nejdražší světové lokalitě však zcela protismyslně stála ovčácká chýše z rákosu. Rákos sice občas někde seschl a odpadl, ale vždycky ho nahradili novým, takže se zdálo, že je chýše pořád stejná. Šlo o největší úspěch římské ochrany památek: v oné chýši totiž prožili dětství Romulus, první římský král, a jeho dvojče Remus.

Podle legendy se oba bratři rozhodli založit město, ale nemohli se dohodnout kde, ani jak se bude jmenovat. Romulus stál na Palatinu, Remus na Aventinu a oba čekali na znamení od bohů. Remus zahlédl, jak mu nad hlavou letí šest supů, Romulus jich spatřil dvanáct. Romulus to považoval za nevyvratitelný důkaz boží přízně, okamžitě Palatin opevnil a pojmenoval město po sobě. Remus, jímž cloumala žárlivost a hněv, byl nakonec svým bratrem při hádce zabít. To nezvratně určilo osudy těchto dvou vrchů. Palatin byl určen pro vítěze, Aventin pro poražené. Úspěch a prohra, prestiž a hanba – to byly dva póly, vyjádřené i samotnou geografii města, okolo nichž se točil život v Římě.

Podobně jako se mezi Romulovým a Removým pahorkem táhlo široké údolí, zela společenská propast mezi senátorem v jeho vile a příštípkářem v jeho chatrči. Jemně odstupňované majetkové rozdíly v Římě neexistovaly, nebylo zde nic, co by se blížilo moderní střední vrstvě. V tomto smyslu byly Palatin a Aventin skutečně *insulae*, tedy od sebe navzájem oddělené ostrovy. Zmíněné údolí však

Mapa 2 Řím v roce 140 př. n. l.

oba pahorky nejen oddělovalo, ale zároveň spojovalo, a to prostřednictvím symboliky tak staré jako sám Romulus. Vozatajové závodili na dráze ve Velkém cirkus již od dob králů. *Circus maximus* se táhl po celé délce údolí a byl jednoduše největším veřejným prostranstvím v Římě. Na tomto místě, z jedné strany lemovaném rozedranými chatrčemi a z druhé elegantními vilami, se o svátcích a slavnostních příležitostech scházelo celé město. Shromáždit se tu mohlo až dvě stě tisíc občanů. Díky své kapacitě, kterou žádná sportovní aréna doposud nepřekonal, budilo toto místo zároveň strach i obdiv. Zde se mohl každý občan nanejvýš veřejným způsobem vymezit, ať už provoláváním slávy nebo výsměchem a výkřiky „hanba“ a „fuj“. Každý senátor, který na cirkus hleděl ze své vily, si toho byl vědom. A taktéž každý příštípkař, který se tam díval ze své chatrče. Ačkoli mezi nimi zela propast, ideál příslušnosti k téže komunitě platil pro milionáře i chudáka. Oba byli občany téže republiky. Ani Palatin, ani Aventin nebyly koneckonců úplnými ostrovy.

Krev v labyrintu

Základní paradox římské republiky – tedy fakt, že ostře oddělené vrstvy dokázalo spojovat téměř religiózní vědomí toho, že patří k téže komunitě – se vyvinul v průběhu dějin. K samotnému založení republiky vedla pochopitelně revoluce proti panovnické moci. Po vyhnání Tarkvinia však plebejové zjistili, že je stará římská aristokracie, patricijové, tyranizuje stejně jako králové. Neexistovali větší snobové než snobové patricijští. Měli právo nosit módní boty. Tvrdili, že se přáteli s bohy. Někteří dokonce prohlašovali, že jsou potomky bohů. Julioviský rod odvozoval například svůj původ od Aenea, prince trojské královské dynastie, který byl pro změnu vnukem samotné Venuše. Šlo o rodokmen, který zákonitě člověka nutil k namyšlenému chování.

V prvních letech římské republiky hrozilo, že římská společnost ustrne. Plebejové se však odmítli smířit s tím, že patří k podřadné kastě, a bránili se jediným pro ně možným způsobem – stávkovali. Místem jejich protestů se logicky stal Aventin.¹⁸ Zde opakovaně hrozili tím, že skuteční původní Remův plán a založí zcela nové město. Patricijové z druhé strany údolí, jež plebejové nechali podusit v jejich domýšlivosti, nakonec neochotně učinili několik ústupků. Během let se hranice mezi oběma vrstvami stávala stále prostupnější. Staré, striktní dělení obyvatelstva na patricije a plebeje se začínalo bortit. „Co je to za spravedlnost, když člověka, jenž je svým původem Říman, připravuje o veškeré naděje na místo konzula jeho prostý původ?“¹⁹ ptali se plebejové. Není to vůbec žádná spravedlnost, shodli se nakonec. V roce 367 př. n. l. byl přijat zákon, který umožňoval všem občanům ucházet se ve volbách o úřad konzula, tj. o nejvyšší státní úřad – předtím to bylo výsadou patricijů. Jako uznání tradičních úzkých vazeb mezi patriciji a bohy bylo patricijům ponecháno výsadní právo na obsazování několika méně důležitých kněžských postů. Pro „čistokrevné“ rodiny, jež byly náhle zaplaveny plebejskou konkurencí, to musela být vskutku malá útěcha.

Během století mnoho rodů úplně zaniklo. Julioviský například zjistili, že jim jejich původ odvozovaný od Venuše jen málo pomáhá v tom, aby se stali konzuly: této nejvyšší trofeje dosáhli za dvě stě let

jen dvakrát. Neklesaly však jen jejich politické akcie. Jejich rod přebýval daleko od ušlechtilých výšin Palatinu. Vězel v jednom z údolí, které překypovalo a páchlo chudinou, a díval se na to, jak se jeho čtvrť pomalu mění ve čtvrť chudinskou. Kdysi malá vesnice Subura se stala nechvalně proslulým římským okrskem. Tak jako když luxusní loď nabírá vodu, zastiňovaly sídlo juliovského rodu nevěstince, krčmy, a dokonce i – a to bylo největším šokem – synagoga.

Privilegium skvělého původu v Římě nic nezaručovalo. Jestliže i potomci bohyně mohli znenadání žít ve čtvrti červených luceren, pak to nebyli jen ti nejchudší, kdo se obával důsledků neúspěchu. V každé sociální vrstvě byl život občana vyčerpávajícím bojem o to, aby se člověk vyrovnal úspěchům svých předků, a pokud možno je i překonal. V praxi i v principu měla římská republika výrazně meritokratický charakter. Právě tohle pro Římány znamenala svoboda. Zdálo se samozřejmé, že celý průběh dějin byl vývojem od otroctví ke svobodě, vývojem založeným na věčném soupeření. Důkazem síly tohoto společenského modelu byl fakt, že dokázal porazit všechny jiné představitelné možnosti. Římané věděli, že kdyby zůstali otroky nějakého monarchy nebo sociálně uzavřenou klikou aristokratů, nikdy by se jim nepodařilo dobýt svět. „Zní neuvěřitelně, jak rychle se občanstvo po získání svobody vzmáhalo – taková touha po slávě zavládla.“²⁰ I ten nejzarytější patricij musel tento fakt uznat. Vyšší vrstvy se sice možná plebsu vysmívaly jakožto nemyté lůze, ale zároveň si ho pořád dokázali idealizovat do podoby abstraktního – a zápachem tudíž nehrozícího – římského lidu.

Pokrytectví tohoto typu v podstatě charakterizovalo celou římskou republiku. Nebylo vedlejším produktem ústavy, bylo její samotnou podstatou. Římané hodnotili svůj politický systém nikoli podle toho, jestli dává smysl, ale podle toho, jestli funguje. Jedině když se ukázalo, že některý aspekt správy nefunguje nebo je nespravedlivý, zrušili jej. Jinak nebyli ochotni zmodernizovat ústavu o nic víc než srovnat Řím se zemí a znovu jej od základu vystavět. Následkem toho byla republika obdobně plná rozporů, jako byla struktura města změtí navzájem poslepovaných stavebních přírůstků, vzniklých během mnoha staletí. Podobně jako římské ulice tvořily labyrint, tak byly cestičky, jimiž se musel občan ve veřejném životě proplétat, chaotické, neprůchodné a mnohdy i slepé. Přesto se však po

nich člověk ubírat musel. Ať bylo v římské republice vzájemné soupeření jednotlivců jakkoli bezohledné, platila v něm pravidla nejen složitá a proměnlivá, ale zároveň neporušitelná. K jejich zvládnutí bylo třeba celoživotního úsilí. Důsledky tohoto faktu byly ještě paradoxnější: ať byl meritokratický vládní systém jakkoli reálný a vytrvalý, pomáhal zachovávat společnost, kde si pouze bohatí mohli dovolit věnovat se politické kariéře. Jednotlivec mohl vystoupat k výšinám, staré rody mohly prodělat úpadek. Víra v hierarchii však zůstávala neměnná.

Pro ty, kdo se nalézali při základně pyramidy, měly výše uvedené skutečnosti bolestně dvojznačné důsledky. Po právní stránce byla moc římského lidu téměř neomezená: prostřednictvím rozmanitých institucí mohl volit úředníky, schvalovat zákony a posílat Řím do války. Ústava však připomínala zrcadlovou síň. Stačilo změnit úhel pohledu a suverenita lidu se snadno začala podobat něčemu jinému. Cizinci nebyli jediní, kdo se podívoval této proměnlivosti římské republiky: „Římané sami,“ poznamenal jistý řecký pozorovatel, „nejsou schopni stanovit, je-li jejich systém aristokracií, demokracií nebo monarchií.“²¹

Nešlo o to, že by pravomoci lidu byly iluzorní: i ti nejvznešenější uchazeči o úřednické posty se snažili získat si přízeň voličů a činili tak bez nejmenších rozpaků. Volby, v nichž mezi sebou jednotliví kandidáti soutěžili, měly klíčový význam jak pro to, aby si člověk mohl sám sebe vážít, tak pro samotné fungování republiky.

Je privilegiem svobodného lidu – a zejména pak tohoto skvělého svobodného lidu římského, jehož vojskem dobytá území umožnila vznik celosvětové říše – dát či odepřít svůj hlas komukoli, kdo se uchází o veřejný úřad. Ti z nás, kdož jsou unášeni na vlnách veřejného mínění, se musí cele věnovat vůli lidu, musí jej hnít, krmit a snažit se, aby byl spokojený, když se zdá, že se obrací proti nám. Jestliže nás nezajímají počty, jež má lid k dispozici, není třeba, abychom sloužili jeho zájmům – jsou-li však politické odměny naším skutečným cílem, pak by nás nikdy neměla unavovat snaha o získání přízně voličů.²²

Na lidu záleželo – a co víc, lid věděl, že na něm záleží. Podobně jako kterýkoli jiný volební orgán, i on měl potěšení z toho, když se kandidáti usilující o jeho přízeň řádně zapotili. V římské republice

„nebylo nic nestálějšího než přízeň lidu, nic hůře odhalitelného než přání lidu, nic, co by mohlo více zhatit veškerá očekávání než volební systém“. ²³ Ačkoli v římské politice existovalo hodně nepředpověditelných věcí, ještě víc jich bylo zcela předpověditelných. Ano, lidé měli hlasy, ale jen bohatí měli šanci, že získají úřednické křeslo. ²⁴ Bohatství samo o sobě však nemuselo nutně zaručit kandidátovi úspěch. Římský charakter se vyznačoval značným snobstvím: občané proto preferovali velmi známé rodiny, do vysokých úřadů volili syna po otci a po dědovi a se strnulou pravidelností uspokojovali neoprávněné dynastické nároky nobility. Říman nemusel rozhodně být příslušník vládnoucích vrstev, aby tyto jejich předsudky sdílel. Cílem dokonce i těch nejchudších občanů nebylo změnit společnost, ale polepšit si v ní. Nerovnost byla cenou, kterou občané republiky vědomě platili za ono vědomí sounáležitosti. Politická agitace na sociálním základě, která plebejům přinesla rovnost s patricijí, byla věcí dávno zmizelé minulosti – byla nejen nemožná, ale též nemyslitelná.

Fakt, že tomu tak bylo, je odrazem ironie příznačné pro římskou republiku. Přímou v hodině svého triumfu se plebejové jako revoluční hnutí sami zničili. V roce 367 př. n. l., kdy došlo ke zrušení zákonů omezení obsazování úřednických postů, ztratili bohatí plebejové veškerou chuť stranit chudým. Úspěšné plebejské rodiny se místo toho věnovaly aktivitám, jež přinášely větší zisky – monopolizovaly si úřad konzula či zakupovaly nemovitosti na Palatinu. Po dvou a půl stoletích moci skončily tyto plebejské rodiny jako prasata v Orwellově Farmě zvířat: splynuly se svými někdejšími utlačovateli. V jistých ohledech to byli dokonce oni, kdo třímal v ruce bič. Úřady, které byly původně vyrvány patricijům jako kořist získaná v boji mezi sociálními vrstvami, nyní sloužily jako prostředky, jež umožňovaly ambiciózním plebejským příslušníkům nobility udělat kariéru. Zvláště jeden úřad, úřad tribuna lidu, představoval nesmírně velkou příležitost, jak učinit na veřejnost dojem. Nejenže tribuni disponovali proslulou pravomocí vetovat návrhy zákonů, které se jim nelíbily, ale mohli svolávat lidová shromáždění a schvalovat jejich prostřednictvím vlastní návrhy zákonů. Patricijové, kteří měli zakázáno se ucházet o plebejské úřady, to mohli jen se záští a odporem sledovat.

Pokud si však tribun lidu počínal příliš troufale, mohlo to být pro něj nebezpečné. Podobně jako většina římských úřadů nesl s sebou i tento úřad jak příležitosti, tak úskalí. Nepsaná pravidla, která řídila chování tribunů, však byla i z římského pohledu paradoxní. Úřad, jenž poskytoval téměř neomezenou příležitost k nečisté hře, byl zároveň obklopen hávem posvátnosti. Již od pradávných dob byla osoba tribuna nedotknutelná a na každého, kdo tento zákon porušil, se nahlíželo, jako by vztáhl ruku na samotné bohy. Na oplátku za tento posvátný status nesměl tribun během roku, v němž úřad zastával, opustit Řím a do jeho domu měl mít každý přístup. Musel věnovat velkou pozornost nářkům a stížnostem lidí, vyslechnout je, kdykoli ho zastavili na ulici, číst nápisy na veřejných stavbách, jimiž lidé tribuna občas vyzývali, aby přijal nová legislativní opatření nebo aby naopak jiným zabránil. Ať už byly osobní ambice aristokrata, který se rozhodl kandidovat na tribuna lidu, jakkoli vysoké, nemohl si dotyčný dovolit vypadat namyšleně. Někdy tito lidé zacházeli tak daleko, že se snažili napodobit mluvu chudiny. „Populárové“, jak se v Římě takovýmto lidem říkalo, byli politici, kteří spolehnali na kontakt s lidem.

Populár však nejenom hájil zájmy lidu, ale zároveň musel dávat pozor, aby si proti sobě nepopudil svou vlastní vrstvu. Bylo to balancování, které vyžadovalo nesmírnou zručnost. Jestliže na úřad tribuna hleděly konzervativní složky nobility s podezřením, bylo tomu z větší části proto, že s tímto úřadem byly spjaty ojedinělé svody. Vždycky hrozilo, že tribun zajde nakonec příliš daleko, že podlehne lákadlu, které představovala příležitost snadno si získat oblibu u lidu tím, že jej uplatí radikálními, tj. neřímskými reformami. A samozřejmě platilo, že čím více praskaly chudinské čtvrti ve švech a čím horší byly životní podmínky chudých, tím toto riziko narůstalo.

Osudný pokus nakonec učinili dva bratři bezúhonného původu, Tiberius a Gaius Grakchové. Nejprve Tiberius v roce 133 př. n. l. a pak o deset let později Gaius využili zastávaného úřadu tribuna k tomu, aby prosadili reformy ve prospěch lidu. Navrhli, aby státem vlastněná půda, byla rozparcelována na příděly, které by pak byly rozdávány lidu, aby se lidovým masám prodávalo obilí za ceny nižší než tržní, a dokonce aby republika poskytovala nejchudším vojákům oděv. Šlo vskutku o radikální opatření, a nebylo tedy divu, že

to aristokracii šokovalo. Většina urozených shledávala v náklonnosti Grakchů vůči lidu cosi nepřijatelného a zlověstného. Tiberius nebyl sice prvním příslušníkem své vrstvy, který se zaobíral otázkou pozemkové reformy, ale ve svém paternalistickém přístupu zacházel – podle názoru jemu rovných – příliš daleko, a navíc postupoval přespříliš rychle. U Gaia šlo o vědomě revoluční vizi republiky prodchnuté hodnotami řecké demokracie, v níž by se mocenský poměr mezi sociálními vrstvami zcela přeměnil, a o Římě by tak rozhodovala nikoli aristokracie, ale lid. Jak může nějaký příslušník nobility něco takového prosazovat, nechce-li se zároveň stát tyranem, ptali se lidé z jeho společenské vrstvy. Zvláště zlověstný jim připadal fakt, že Tiberius usiloval o znovuzvolení hned, jakmile mu skončilo volební období, a Gaiovi se v roce 122 př. n. l. znovuzvolení dokonce povedlo. Kam až mohly takovéto nezákonnosti zajít? Ať už byla osoba tribuna jakkoli posvátná, nebyla tak posvátná jako samotná republika. Dvakrát se zvedl hlas na obranu ústavy a dvakrát bylo toto volání vyslyšeno. Dvanáct let poté, co byl Tiberius ubit v divoké rvačce nohou od stoličky, zabili – roku 121 př. n. l. – aristokratičtí agenti i Gaia. Jeho mrtvola byla zbavena hlavy a do lebky mu bylo nalito olovo. Následně bylo bez soudního procesu popraveno tři tisíce jeho přívrženců.

Tyto výbuchy občanského násilí byly prvními kapkami krve prolitými v římských ulicích od vyhnání králů. Jejich bizarnost živě odrážela rozmach duševní choroby ovládající aristokracii. Tyranida nebyla jediným strašákem, kterého Grakchové vytáhli z dávné římské minulosti. Nebylo například shodou náhod, že Gaius zemřel na místě pro plebeje nejposvátnějším, na Aventinu. Tím, že tam on a jeho přívrženci vyhledali útočiště, ztotožnili se s věcí, za níž v minulosti bojovali stávkující plebejové. Ačkoli chudí nedokázali přispěchat na pomoc, šokovala Gaiova snaha o probuzení dlouho dřímajícího sociálního konfliktu většinu nobility svou nezodpovědností. Rozpaky u této skupiny však vyvolala i odvěta. Utínání hlav bylo jen těžko praktikou hodnou civilizovaných lidí. Olovem naplněná lebka Gaia Grakcha představovala zlověstný náznak toho, co by se mohlo stát, kdyby byly konvence římské republiky rozbity a její základy smeteny. Šlo o varování, že se Římané nechávají přespříliš vést svým temperamentem. Čím koneckonců byla římská re-

publika, když ne komunitou spojenou společnými premisami, precedenty i minulostí? Odhodit toto dědictví znamenalo hledět do propasti. Tyranie nebo barbarství – to byly alternativy hrozící v případě, že by republika padla.

Zde nacházíme poslední paradox. Systém, který u občanů podněcoval silný hlad po prestiži, překypoval chvástavým soupeřením a produkoval dynamiku tak agresivní, že dokázal zdolat všechny, kdo byli proti němu, uměl rovněž ochromovat. V tom je skutečná tragédie bratrů Grakchů. Odvážně se pustili do křížku s četnými a nápadnými problémy Říma a pro své ideály nakonec zemřeli mučednickou smrtí. Jen pár jejich urozených druhů však z této skutečnosti čerpalo duševní posilu. V římské republice se nerozlišovalo mezi politickými cíli a osobními ambicemi. Vliv se získával prostřednictvím moci, moc prostřednictvím vlivu. Osud bratrů Grakchů nade vši pochybnost prokázal, že jakýkoli pokus o zásadní či dílčí reformy republiky bude posuzován jako tyranie. Programy radikálních změn – bez ohledu na to, do jaké míry byly inspirovány ideály – se pokaždé nutně zvrhly v bratrovražedné soupeření. Bratři Grakchové to ukázali v extrémní podobě, a zmařili tím dokonce i samotné reformy, pro něž zemřeli. Tribunové, kteří je následovali, si mnohem obezřetněji vybírali věci, o něž se zasazovali. Sociální revoluce tak byla trvale pod kontrolou.

Vypadalo to, že podobně jako město samotné musí i republika každou chvíli prasknout v důsledku štěpivého napětí uvnitř. Ale tak jako Řím dokázal stále více bobtnat, zdálo se, že i ústava vychází z každé prodělané krize posílena. A proč by se Římané neměli koneckonců držet systému, který je přivedl k úspěchu? Šlo možná o systém znechucující, mnohotvárný a složitý, jenže přesně tohle byly vlastnosti, jež mu umožňovaly absorbovat všechny šoky, vypořádat se se všemi zvraty a obnovit se po každé katastrofě. Římany, kteří dokázali obrátit svět vzhůru nohama, uklidňovalo vědomí, že jejich republika zůstává co do formy nezměněna. Občany k sobě poutala stále stejná intimita spjatá s životem v komunitě. Cyklicky se opakující volební soupeření je upozorňovalo na to, že je tu další rok. A tatáž změt institucí dávala jejich věcem řád.

A dokonce i krev prolitá v ulicích se dala snadno smýt.

2.

SIBYLINO PROKLETÍ

Řím – plenitel měst

Sibyla všechno předvíдалa už dlouho před povražděním Grakchů a jejich stoupenců. Říman se obrátí proti Římanovi. A násilí se navíc dle pochmurné Sibyliny prognózy neomezí na pouhé šarvátky v hlavním městě. Její vize budoucnosti byla mnohem bezútěšnější, mnohem vzdálenější normálnímu stavu věcí: „Nikoli cizí vetřelci, ale tví vlastní synové tě, Itálie, znásilní, a bude to kruté, opakované znásilňování neznající konce. Takto tě, slavná země, potrestají za veškerou tvou nemalou zpustlost a nechají tě ležet mezi žhnoucím popelem. Sebevražedkyně! Již nejsi matkou vynikajících mužů, ale spíš chůvou divokých, dravých zvířat!“¹

Takovéto proroctví mohlo jen těžko potěšit Římany, kteří měli obecně hrůzu z neblahých znamení. Uklidnit je mohlo to, že tyto konkrétní verše našťestí nebyly opsány z jejich vlastních prorockých knih, které zůstávaly jako vždycky uzamčené v Jupiterově chrámu, a zabezpečené tak vůči nežádoucímu úniku informací. Toto proroctví, z něž člověku tuhla krev v žilách, se místo toho začalo nejprve šířit daleko od Říma, v královstvích východního Středomoří. Římané zjevně nebyli jediným lidem, který Sibyla navštívila. V Římě byly její věštby přísně střeženým tajemstvím, zato ale proroctví, která sdělila Řekům a Židům, byla intenzivně vytrubována do světa. Mnohá z nich se zřetelně týkala římské republiky: „Za západním mořem vznikne říše, říše bílých, jíž nebude vládnout jen jeden muž. Její rozmach bude nezměrný, krále čeká děs a zkáza, jedno město za druhým bude oloupeno o zlato a stříbro.“² Ačkoli Římany věštby znervózňovaly, oni sami představovali v očích světa jedno velké proroctví. Nejstrašnější ze všech, alespoň tedy podle Sibyly.

Její vize spjatá s rozmachem římské republiky byla totiž vskutku temná. Starobylá města, významné monarchie, slavné říše – to vše mělo být smeteno. Lidstvo mělo uznat jeden jediný světový řád. Jedna supervelmoc měla vládnout všem. To však nemělo znamenat počátek celosvětového míru. Právě naopak. Římané se prý přesyťí své vlastní důležitosti. „Začnou tonout v bažině úpadku: muži budou spát s muži a pasáci budou v hanbincích nabízet chlapce; zachvátí je občanské nepokoje a vše ovládne zmatek a nepořádek. Svět se zaplní zlem.“³

Vědci datují tato slova zhruba do roku 140 př. n. l. Moc Říma nad okolním světem byla v té době již tak upevněná, že k jejímu popisu nebylo rozhodně třeba schopností opravdové Sibyly. Prorocké knihy, jež se šířily po řeckém Východě, nenaznačovaly na rozdíl od svých římských protějšků, že by budoucnost bylo možné nějakým způsobem změnit. V konfrontaci s jejich vizí o dějinné řadě významných říší, z nichž Řím představoval tu největší a nejzhousebnější, se obyčejní smrtelníci jevíli jako bezmocní. Není tedy divu, že básníci, kteří se při svých pokusech o nahlédnutí do budoucnosti skrývali pod pseudonym Sibyla, líčili římskou republiku jako matku „dravých zvířat“, kterou na kousky roztrhají její děti. Takovéto proroctví bylo plodem zbožného přání a zoufalství zároveň, bylo výrazem neschopnosti představit si jiný způsob, jak by bylo možné římskou nestvůru zastavit. „Přinesou lidstvu zoufalství – a pak, jakmile podlehnou své vlastní divokosti a pýše, bude osud těchto lidí vskutku strašný.“⁴

Mezi lety 150–140 př. n. l. nemohlo být pochyb o tom, co má Sibyla na mysli, když hovoří o divokosti a pýše Římanů. Šlo o desetiletí, kdy holý fakt, že Římané mají v rukou moc, byl světu demonstrován nade vši možnou pochybnost. Na středomořskou oblast padl stín zmaru. Římská republika se nejprve rozhodla dodělat započatou práci a skoncovat s přízračným živořením Kartága. I v samotném Římě však existovali lidé, kteří tento krok neschvalovali. Mnozí z nich tvrdili, že Řím potřebuje protivníka, který by byl tohoto označení hoden, a ptali se: Jak lze zachovávat slávu Říma bez soupeření s nějakým protivníkem? Takovouto otázku si lidé mohli samozřejmě klást pouze ve státě, kde bylo bezohledné soupeření považováno za základ všech občanských ctností. Většina občanů se však s důsledky takového přístupu ke Kartágu odmítla smířit. Více

než sto let si démonizovali krutost a proradnost Kartaginců. Proč by tedy, přemítali nyní, měly být normy římského života použity na ochranu právě takového nepřítele? Tuto otázku náležitě zodpovědělo hlasování, jež rozhodlo o tom, že Kartágo bude přinuceno k válce. Tím, že se římská republika rozhodla zcela zlikvidovat svého protivníka, odhalila, k jakým logickým důsledkům může její ideál úspěchu také vést. Takováto brutalita, kterou nelze vysvětlit spojeneckými závazky či povinnostmi, představuje extrémní podobu římské touhy po tom být nejlepší.

V roce 149 př. n. l. dostali nešťastní Kartaginští rozkaz opustit město. Než aby na takový požadavek přistoupili, raději se rozhodli bránit do posledních sil své domovy a posvátná místa. Přesně s tím jestřábi v Římě počítali. Legie se daly do pohybu, aby zabíjely. Tři roky vzdorovali Kartaginští ohromné přesile a v poslední fázi obléhání města též válečnickému mistrovství nejlepšího římského vojáka Scipiona Aemiliana. V roce 146 př. n. l. nakonec Římané město dobyli, odvěkli z něj všechny poklady a zapálili ho. Ohnivě peklo trvalo sedm dní. Prázdné rozvaliny, z nichž stále ještě stoupal dým, byly proklety a smrt hrozila každému, kdo by zde chtěl cokoli vystavět. Sedm set let dějin tak bylo dočista vymazáno.⁵

A kdyby si snad ze zničení Kartága někdo nevzal poučení, vpadla na jaře roku 146 př. n. l. římská armáda do Řecka a dala zde na pamětnou několika jihořeckým městům, která se v zimě údajně pokusila narušit mocenskou rovnováhu ustavenou v této oblasti Římany. Takováto urážka majestátu nemohla zůstat nepotrestána. Ve válce, která byla u konce skoro ještě předtím, než začala, byla řecká armáda rozmáčkuta jako obtížný hmyz. Ze starobylého města Korintu zůstala hromada dýmajících trosek. Korint byl již dlouho proslulý zejména dvěma věcmi: krásou zdejších prostitutek a nádherou uměleckých děl. Představoval tedy skvělou příležitost k plenění, jež byla také nadšeně využita. Ženy zabitých občanů skončily jako otrokyně a na přístavních hrázích hráli vojáci kostky o drahocenné obrazy. Všude kolem se nacházely hromady soch, které čekaly, až budou vydraženy jako použité zboží anebo v bednách odvezeny do Říma.

Vyhlazení ne jednoho, ale dvou největších měst Středomoří bylo šokujícím činem. Není tedy divu, že se z kouře nad rozvalinami těchto dvou měst zrodilo prokletí, jímž Sibyla Římu hrozila. Dokonce

i Římanům z toho bylo trochu nedobře. Nyní už nemohli předstírat, že dobývají jen v sebeobraně. Vzpomínky na vyplenění Korintu měly u nich být navždy spjaté s rozpaky. Vzpomínka na likvidaci Kartága v nich však vyvolávala mnohem silnější pocity viny. Říkalo se, že dokonce i Scipio plakal, když viděl, jak plameny zahalují hroustící se zdi tohoto slavného města. Zničení nejhroživějšího římského nepřítele považoval podobně jako Sibyla za příklad zhoubné síly Osudu. Ve chvíli, kdy byla nezvratně potvrzena nadvláda římské republiky nad ostatními, kdy neexistoval nepřítel, který by se jí mohl postavit, kdy se zdálo, že může vyplnit třeba celý svět, Scipio si představoval její zkázu. Vybavily se mu přitom tyto Homérový verše:

*Nastane jednou den, kdy posvátné Ílion padne,
Priamos, kopíník skvělý, i národ Priamův zhyne.⁶*

Co však způsobí zkázu republiky a pobití jejích obyvatel, to nám Scipio, na rozdíl od Sibyla, neřekl.

Zlata k zalknutí

Před tragickými zvraty roku 146 př. n. l. panovala mezi Řeky nejistota, pokud šlo o přesný význam slova „svoboda“. Když Římané prohlašovali, že ji garantují, co tím mysleli? U barbarů si člověk pochopitelně nemohl být ničím jistý: sémantické uvažování u nich bylo na žalostně nedostatečné úrovni. K pochopení toho, že slova mohou být zrádná a jejich výklad se může značně lišit, však nebylo třeba žádných filozofů. A to se v tomto případě také potvrdilo. Římský výklad onoho slova se s řeckým skutečně rozcházel. Římané měli sklon vidět Řeky jako zlobivé děti, jimž musí tvrdou rukou vládnout *pater familias*. „Svobodu“ proto chápali tak, že městské státy budou mít příležitost řídit se pravidly stanovenými římskými úředníky. Pro Řeky však znamenala svoboda možnost navzájem spolu bojovat. Právě neslučitelnost těchto dvou pojetí svobody bezprostředně vedla k tragické zkáze Korintu.

Po roce 146 př. n. l. již žádné dohadování kvůli jazyku diplomatických písemností možné nebylo. Smlouvy, jimiž se řídily vztahy

mezi římskou republikou a jejími spojenci, nyní hovořily jazykem drsně jednoznačným. Republice umožňovaly svobodně jednat a její spojence o veškerou svobodu připravovaly. Měla-li řecká města pořádek ještě povolenou formální samosprávu, pak jedině proto, že Řím hodlal ze své říše ekonomicky těžit a nemínil se přitom obtěžovat s její správou. Ustrašené a servilní státy daleko za řeckými břehy rovněž zdvojnásobily svou snahu o to, aby alespoň na druhý pokus uhádly přání římské republiky. Ve východních monarchiích tancovali rozliční místní vladaři tak, jak Římané pískali. Byli si totiž moc dobře vědomi toho, že stačí pouhý náznak nezávislého chování a oni přijdou o své válečné slony anebo je na trůnu vystřídá některý z jejich rivalů. Důsledkem toho bylo kolaborační myšlení, jež dovedl do extrému poslední vladař řeckého městského státu Pergamon. Ten totiž v roce 133 př. n. l. odkázal římské republice celé své království, které zaujímalu většinu dnešního západního Turecka.

Šlo o nejvelkolepější odkaz v dějinách. Království Pergamon bylo slavné díky ohromné nádheře svých památek a zámožnosti podřízených měst. Neslo s sebou příslib bohatství, jenž překonával i veškeré římské sny o drancování. Co ale s tímto dědictvím udělat? Zodpovědnost za rozhodnutí ležela na senátu. Toto shromáždění tří set skvělých a správných mužů Říma bylo obecně považováno – a to dokonce i těmi, kdož v senátu nezasedali – za svědomí a vůdčí inteligenci republiky. Příslušníkem této elity se člověk nestával automaticky, na základě svého původu, ale za zásluhy a dobrou pověst. Jakýkoli občan, který zastával nějaký vysoký úřad a přespříliš si nepokazil svou reputaci, mohl v podstatě počítat s tím, že se stane členem senátu. To dávalo rozhodnutím tohoto orgánu nesmírnou morální váhu. A třebaže jeho výnosy neměly technicky vzato sílu zákona, jen kurážný – anebo spíš pošetilý – úředník by si je dovolil ignorovat. Co jiného byla koneckonců republika než partnerství mezi senátem a lidem – *Senatus Populusque Romanus*, jak zněla ona slavná fráze? Její zkratku „SPQR“, jež byla výrazem majestátnosti římské ústavy, bylo možné vidět všude – bývala vyražena i na těch nejmenších mincích a vepsána do štítů i těch největších chrámů.

Podobně jako v kterémkoli jiném partnerství vyvolávaly i v tomto případě značné napětí spory kvůli penězům. Zpráva o nečekaném dědictví v podobě pergamského království dorazila do Říma právě

včas na to, aby chrabrý miláček lidu Tiberius Grakchus mohl navrhnout, aby se dědictví využilo k financování jeho ambiciózních reforem. Samotný lid s tím docela přirozeně souhlasil. Většina Tiberiových kolegů senátorů však byla jiného názoru a postavila se proti. Z části to odráželo nelibost vůči Tiberiově demagogii a rozhořčení z toho, že se odvážil šlápnout senátu na jeho vznešené kuří oko. Odpor senátu však plynul z něčeho hlubšího než jen z uražené ješitnosti. Vyhlídky na to, že by Řím mohl zdědit celé království, byla dokonce urážkou dlouho platných římských morálních zásad – především sklonu ztotožňovat zlato s mravní zkažeností a taktéž silné podezřívavosti vůči Asiatům. Senátoři si samozřejmě mohli dovolit tyto tradiční hodnoty bránit. Navíc zde ještě existoval praktičtější důvod, proč by se mělo na odkaz pergamského krále nazírat s rozpaky. Provincie představovaly dle tehdejšího náhledu na věc břímě a nesnadno se spravovaly. Existovaly elegantnější způsoby jak oškubávat cizince, než byla přímá vláda. Senát dával přednost přístupu, který se praktikoval po celém Východě. Spočíval v udržování křehké rovnováhy mezi vykořisťováním a politickou neangažovaností. Nyní se zdálo, že je tato rovnováha ohrožena.

Zpočátku tedy senát – kromě toho, že se tajně domluvil na Tiberiově vraždě – neudělal nic. Teprve když zhroucení pergamského království vedlo k anarchii, která ohrožovala stabilitu v celém regionu, vyslal do Pergama konečně armádu. Teprve po několika letech nesoustavných vojenských akcí se jí však podařilo přimět nové poddané k poslušnosti. Senátu se ale pořád nechtělo zřizovat první římskou provincii v Asii. Komisaři, vyslaní do Pergama za účelem správy tohoto království, dostali místo toho za úkol zachovat všechny předpisy vydané králi, které měli v čele státu vystřídat. Důraz se, jak měli Římané obecně v oblibě, kladl na to, aby vznikl dojem, že se nic nezměnilo.

Vládnoucí vrstva byla zodpovědná za to, že se Řím stal mocností, jež neměla ve světě obdoby. Ovládal celé Středomoří a dokázal zlikvidovat kohokoli, kdo se mu odvážil vzepřít. Na druhou stranu se však vládnoucí kruhy instinktivně snažily držet Řím v izolaci od okolního světa. Pro římské úředníky zůstávalo zahraničí tím, čím vždy bylo: bojištěm, kde se dala vydobýt sláva. Ačkoli nad válečnou kořistí nikdo nos neohrnoval, pocta určená vítězi byla nejopravdo-

vějším měřítkem úspěchu města i jednotlivce. Tím, že se drželi tohoto ideálu, ujišťovali příslušníci římské aristokracie sami sebe o tom, že zůstávají věrní prostým tradicím svých předků. Zároveň jim však nebylo proti mysli užívat si pod pláštěm těchto tradic života. Dokud slabí asijské monarchové vysílali do Říma své vyslance, aby se plazili před senátem a zjišťovali jeho rozmarná přání, dokud afričtí pouštní nomádi krotili svou divokost, jestliže se velitel některé z legií jenom zmařil, dokud se divocí galští barbaři báli vzepřít neporazitelné moci republiky, pak byl Řím spokojen. Úcta byla jediným tributem, který vyžadoval.

Senátní elita, spokojená se svým bohatstvím a postavením, si mohla tento přístup dovolit. Podnikatelé a finančníci, o ohromné mase chudého lidu nemluvě, však měli na věc zcela jiný názor. Římané si vždycky spojovali Východ se zlatem. Když jim nyní spadlo do klína pergamské království, viděli v tom příležitost k tomu, aby začali v této oblasti systematicky kořistit. Cestu jim paradoxně ukazoval fakt, že senát trval na tom, aby byl v Pergamu respektován tradiční způsob vlády. Vládnutí znamenalo pro pergamské krále především právo obírat své poddané prostřednictvím daní o vše, co jim mohli poskytnout. Šlo o vzor, z něž se mohli Římané mnohé naučit. Protože neměnnou zásadou republiky bylo, že válka má přinášet zisk, měli Římané sklon spojovat si zisk s pleněním. Na barbarském západě sice po dobytí kteréhokoli území následovalo zdanění místního obyvatelstva, avšak jen proto, že jinak by nebylo možné dobytá území vůbec spravovat. Na východě však správa státu existovala již dávno před Římany. Z toho důvodu se vždycky zdálo levnější a mnohem méně komplikované bezuzdně zde plenit a získané prostředky si pak ještě tu a tam rozmnožit reparacemi za škody, které vítězná římská armáda utržila.

Pergamské království však představovalo zářný příklad toho, že zdanění obyvatelstva se může vyplatit – šlo o lákavou příležitost, a ne jen o námahu. Úředníci pověřeni správou tohoto království měli brzy peněz jako želez. Ohromující zprávy o jejich bohatství začaly zanedlouho pronikat zpět do Říma. To vyvolalo hněv: pergamské území bylo majetkem římského lidu, a pokud se tam dalo něco pobrat, pak měl římský lid nárok na patřičný podíl. Hlavním šířitelem těchto názorů nebyl nikdo jiný než Gaius Grakchus – tribun,

který nahradil svého zavražděného bratra a který se obdobně jako on už nemohl dočkat, až se dostane k pergamskému zlatému dolu. I on navrhoval ambiciózní sociální reformy a i on rychle potřeboval finanční zdroje. A tak se v roce 123 př. n. l., po deseti letech agitace, Gaiu Grakchovi konečně podařilo prosadit příslušný osudový zákon. Podle jeho ustanovení měly být v království Pergamon konečně organizovaným způsobem vybírány daně. Poklici na pomyslném hrnci s medem se podařilo pořádně odsunout.⁷

Nový daňový režim, který byl stejně pragmatický jako cynický, fungoval díky aktivně podporované hrabivosti. Římské republice chyběl ohromný byrokratický aparát, pomocí něž ždímalí východní monarchové ze svých poddaných daně. Vyhledala proto kvalifikovanou pomoc u podnikatelského sektoru. Smlouvy na výsadní právo vybírat v dané oblasti daně se prodávaly ve veřejných dražbách. Ti, kdo je zakoupili, museli státu dopředu a v plné výši zaplatit tribut, jímž byla daná oblast povinována. Protože sumy, které stát požadoval, byly astronomické, mohli si je dovolit zaplatit jen ti nejbohatší, avšak ani ti ne jako jednotlivci. Namísto toho se finance jednotlivců dávaly dohromady, čímž vznikaly ohromné a pečlivě spravované finanční koncerny. Podíly v nich se mohly prodávat, konaly se valné hromady těchto koncernů, volili členové správních rad. V samotné provincii zaměstnávala tato konsorcia kromě výběrčích daní také vojáky, námořníky a pošťáky. Podnikatelům, kteří tyto kartely vedli, se říkalo publikáni. Jejich jméno bylo odvozené od faktu, že byli v daňové oblasti zplnomocněnci státu (*publicus*: státní, veřejný, pozn. překl). Služby, které poskytovali, se však zájmem státu neřídily. Vše se řídilo ziskem, a čím nehoráznější byl, tím lépe. Cílem nebylo jen vybrat daň požadovanou státem, ale násilím donutit obyvatele provincií k tomu, aby ještě zaplatili za privilegium, že směli být ve jménu Říma o vše obráni. Bylo-li to nutné, kombinovalo se násilí s obchodními triky. Dlužníkovi mohla být třeba nabídnuta půjčka za zničující úrok, a když byl dotýčný obrán o vše, co měl, skončil nakonec v otroctví. Co ale bylo akcionářům těchto velkých společností ve vzdáleném Římě po utrpení, které jejich konsorcia způsobovala? Města se už neplenila, nyní se nechávala vykrváčet.

Poddaní Říma měli zdánlivě k dispozici prostředek, s jehož pomocí se mohli drancování ze strany svých trýznitelů bránit. Daňový sys-

tém byl sice zprivatizován, ale správa provincií zůstávala v rukou senátní elity – vrstvy pořád ještě nejvíce prodchnuté ideály republiky. Tyto ideály zavazovaly správce provincií, aby zajišťovali svým poddaným výhody v podobě míru a spravedlnosti. Úplatky nabízené publikány však byly tak vysoké, že i ty nejpevnější zásady se rychle rozpadly v prach. Římská poctivost se brzy stala nehezkým vtipem. Ubozí obyvatelé provincií spatřovali jen malý rozdíl mezi publikány a senátory. Všichni měli nos namočený v korytě naplněném kořistí.

Ovládnutí pergamského království bylo do nebe volajícím příkladem hamižnosti. Ohromná moc, které Řím údajně dosáhl v touze vydobýt svému městu slávu, zde ve své nahotě nepředstavovala nic víc než jen úřední povolení k získávání peněz. Následná zlatá horečka měla vpravdě masový charakter. Silnice postavené původně pro potřeby armády nyní rychleji přiváděly vymahače daní ke svým obětem. Kopyta soumarů podklesávajících pod vybraným tributem klapala na silnicích za legionáři. Lodě přeplněné plody koloniálního vykořisťování mířily napříč Středozezemním mořem, které se stále více stávalo jen jakýmsi italským jezerem, do Itálie. Tepny římského impéria se počínaly ucpávat zlatem. A čím více se jím ucpávaly, tím více ho z nich v Římě vymačkávali.

Tak jak sílil stisk pomyslných rukou, v nichž Řím své provincie držel, začal se měnit i vzhled těchto oblastí, jako kdyby se do krajiny zavrtávaly obří prsty. Na východě byla velká města rabována kvůli pokladům – na západě lákala Římány země. To mělo za následek dolování v takovém měřítku, jakého jsme znovu mohli být svědky až v době průmyslové revoluce. Nikde nebyla devastace krajiny nápadnější než v Hispánii. Jednoho pozorovatele za druhým šokovalo to, co zde viděli. Dokonce i ve vzdálené Judeji lidé slyšeli o tom, „co [Římané] udělali v Hispánii, jak se zmocnili tamějších dolů na stříbro a na zlato.“⁸

Doly, které Řím uzmul před více než stoletím Kartágu, byly předány publikánům. Ti pokračovali v jejich využívání s vervou, jež byla pro ně obvyklá. Jedna jediná síť zdejších štol zaujímalá údajně plochu přes 250 kilometrů čtverečních a více než čtyřicet tisíc otroků se zde lopotilo na pokraji smrti. Rozvrtaná krajina byla ustavičně zahalená příkrovem z kouře, jenž vycházel z obřích komínů tavi-

cích pecí. Byl natolik prosycený chemikáliemi, že spaloval obnaženou kůži a dodával jí bílou barvu. Ptáci, kteří se za letu ocitli v těchto exhalacích, umírali. Tyto oblaky nebezpečných plynů nezůstávaly nikdy příliš pozadu za pronikáním římské moci.

Velké oblasti Hispánie byly původně považovány za příliš vzdálené a nebezpečné na to, aby se daly ekonomicky využívat. Hrůzu vyvolávaly zejména kmeny tak nebezpečně divoké, že považovaly lupičské řemeslo za počestné povolání a zuby si čistily močí.⁹ V posledních letech druhého století př. n. l. však byl celý Pyrenejský poloostrov s výjimkou severu otevřen pro podnikání.¹⁰ Ve střední a jihozápadní Hispánii vznikla celá řada ohromných nových dolů. Měřením obsahu olova v ledu grónských ledovců se zjistilo, že právě v tomto období došlo k závratnému nárůstu koncentrace tohoto kovu. To svědčí o obrovském množství jedovatého kouře, který se tehdy dostával do ovzduší.¹¹ Kovem, který Římané takto tavili, bylo stříbro. Odhaduje se, že na jednu tunu stříbra bylo třeba vyrubat deset tisíc tun horniny. Odhaduje se rovněž, že na začátku prvního století př. n. l. spotřebovala mincovna v Římě ročně padesát tun stříbra.¹²

Stejně jako v Asii, ani v Hispánii by nebylo možné podnikat takovéto rozsáhlé akce bez spolupráce veřejného a soukromého sektoru. Odměnou za to, že Řím poskytuje investorům učenlivé domorodce, slušné přístavy a dobré silnice, začali římsští úředníci v provinciích vymáhat od podnikatelů stále větší úplatky. Korupce, která z toho vzešla, byla o to zákeřnější, že se oficiálně nemohla přiznat. I když se senátoři dokázali značně obohatit, pořád předstírali namyšlené pohrdání finančními záležitostmi. Toto pohrdání ziskem bylo dokonce zakotveno v zákoně: žádný z publikánů se nemohl stát členem senátu a žádný senátor se nesměl účastnit něčeho tak nízkého jako zahraniční obchod. V praxi však tyto zákony svou funkci neplnily. Už jenom tím, že stanovovaly, jak mají správci provincií a podnikatelé nejlépe spolupracovat, dávaly ty dva dohromady: jeden potřeboval druhého, měli-li oba zbohatnout. Výsledkem byl fakt, že se římská vláda začínala stále více měnit ve vojensko-fiskální komplex. Poté, co Řím zdědil pergamské království, mísila se stále více touha po zisku s touhou po prestiži. Tradiční izolacionistická politika se začínala ocitát ve stále větším ohrožení. Po celou dobu však byli obyvatelé provincií více a více vykořisťováni.

Ne že by však byly všechny římské ideály mrtvé. Někteří správci provincií byli do té míry zděšení tím, co se děje, že se tomu pokusili vzdorovat. Šlo o nebezpečný přístup. Když totiž obchodní kartely zjistily, že jsou jejich zájmy vážně ohroženy, dokázaly rychle zasáhnout. Jejich nejznámější obětí se stal Rutilius Rufus, jeden ze správců provincií, jenž se proslavil svou charakterností. Rufus bránil své poddané před výběřčími daní a v roce 92 př. n. l. byl postaven před soudní porotu, kterou tvořili převážně přívrženci publikánů. Velký kapitál soud úspěšně podplatil: obvinění – záměrně nehorázné – znělo: vydírání místního obyvatelstva. Poté, co byl Rufus se stejnou nehorázností shledán vinným, vybral si jako místo svého vyhnanství přesně tu provincii, kde se měl údajného trestného činu dopouštět. Dostalo se mu zde nadšeného uvítání s náležitými poctami a lidé ho zasypávali květy.

Onou provincií byla Asie: původně pergamské království a stále římská dojná kráva, i když od připojení k Římu uplynulo již čtyřicet let. Obyvatelům této provincie se Rufovo odsouzení muselo jevit jako ona pomyslná poslední kapka, jako důkaz, že římská chamtivost se před ničím nezastaví. Co se však dalo dělat? Nikdo se neodvažoval bránit. Spáleniště, které zůstalo po Korintu, výmluvným způsobem ukazovalo, jak nebezpečné je vzepřít se. Asijské Řeky tak drtily nejen daně, ale též zoufalství. Jak by mohli doufat, že se jim podaří setřást ze svých zad římskou republiku, chamtivé finančníky i neporazitelné legie?

Nakonec to však, tři roky po Rufově odsouzení, provinční správa se ždímáním peněz přehnala. Aby rozšířili pole své působnosti, začali římsští podnikatelé se zájmem upírat svůj lačný zrak na Pontus – království na pobřeží Černého moře na severu dnešního Turecka. V létě roku 89 př. n. l. si římský komisař v Asii jménem Manius Akvillius vymyslel záminku pro vpád do tohoto království. Místo toho, aby riskoval životy svých legií, hodlal nařídít některému z vazalských králů, aby bojoval za něj. S fatální namyšleností předpokládal, že případné důsledky této provokace snadno zvládne. Pontský král Mithridates však nebyl žádný obyčejný protivník. Jeho životopis – skvělá ukázka květnaté propagandy – se čte jako pohádka. Mladý princ, kterého jeho zlá matka jako dítě trýznila, byl nucen vyhledat útočiště v lese. Zde žil sedm let a mnohé se tu naučil. Dokázal předběhnout jelena

i přeprat lva. Z obavy, že by ho jeho matka mohla pořád ještě chtít zavraždit, začal se intenzivně zajímat o jedy. Opakovaně užíval protijedy, až se nakonec stal vůči jedům imunním. Prostě mladík, který by nedovolil, aby mu rodina stála v cestě k trůnu. Vrátil se proto v čele vojska do hlavního města, dobyl je, přikázal zabít vlastní matku a potom pro jistotu i svého bratra a sestru. Ani po dvaceti letech nepřestával dychtit po moci a zůstával stejně bezohledný jako kdysi. Pro vzpěčujícího se vazalského krále Říma představoval příliš velké sousto, a plánovaná invaze tedy byla odvolána.

Nyní však bylo třeba rozvážit osudovější krok. Mithridates se musel rozhodnout, zda zaútočí na Řím. Supervelmoci nebral nikdo na lehkou váhu. Válka s římskou republikou, to byla výzva, na kterou se Mithridates po celou svou vládu připravoval. Podobně jako kterýkoli jiný ambiciózní despota tvrdě pracoval na posilování svých útočných sil a jeho armáda se jen třpytila novotou – bylo tomu tak doslova, protože zbraně vojáků byly zdobeny zlatem a brnění jasnými drahokamy. Mithridates však nejen rád na sebe upozorňoval, v oblibě měl i metodu pláště a dýky: v přestrojení cestoval po Asii a viděl toho dost na to, aby se ujistil o nenávisti, kterou obyvatelé provincií k Římu chovají. Právě tohle víc než cokoli jiného jej přesvědčilo, aby onen rozhodný krok učinil. Když do provincie jménem Asie v čele armády nakonec vstoupil, zjistil, že posádky, které ji chrání, jsou nepočetné a špatně připravené. Obyvatelstvo řeckých měst ho navíc nadšeně vítalo jako spasitele. Během několika týdnů se římská moc v této provincii zcela zhroutila a Mithridates se ocitl na břehu Egejského moře.

Jako barbar a matkovrah by se za normálních okolností mohl jen těžko stát hrdinou, kterého by si Řekové oblíbili. Raději však barbarský matkovrah než publikáni. Touha po svobodě byla tak zoufalá a nenávist k Římu tak hluboká, že obyvatelé provincií byli ochotni zajít jakkoli daleko, jen aby se svých utlačovatelů zbavili. V létě roku 88 př. n. l., kdy již byly římské okovy ty tam, to prokázal hrozný výbuch násilí. Aby k sobě řecká města nezvratně připoutal, napsal Mithridates jejich obyvatelům dopis, v němž jim nařizoval, aby zmasakrovali všechny Římány a Italiky, kteří v Asii zbyli. Řekové se jeho pokyny s divošským nadšením řídili. Šlo o ukrutný čin, který byl o to strašnější, že vše bylo tajně připraveno a dokonale zkoordinováno.

nováno. Oběti byly nejprve shromážděny a pak povražděny najatými zabijáky. Ti, kteří se zoufale drželi posvátných soch, byli rozsekáni na kusy, ti, kdo se pokusili utéct do moře, zastřeleni. Těla obětí Řekové nepohřbili, nýbrž je nechali hnít před městskými hradbami. Během jediné smrtící noci bylo údajně povražděno osmdesát tisíc mužů, žen a dětí.¹³

Jakožto rána římské ekonomice byla tato hrůzná akce dobře propočítaná a náležitě zničující. Jakožto rána římské prestiži však měl tento čin důsledky daleko horší. Mithridates již dříve prokázal, že je mistrem propagandy. Vzkrísil Sibylina proroctví a přidal k nim několik svých vlastních, aby tak lépe vyhovovala jeho záměrům. Jednotlícím motivem všech proroctví byl příchod velkého východního krále. Ten měl být nástrojem božské odplaty vyslaným proto, aby pokořil namyšlenou a chamtivou velmoc. Hromadné pozabíjení římských obchodníků a podnikatelů bylo jen jedním ze způsobů, jimiž chtěl Mithridates toto proroctví zdramatizovat. Na efekt ještě více propočítaná byla poprava Mania Akvillia, římského komisaře a hlavní osoby, jež vyprovokovala Mithridata k válce. Nebohý Akvillius, který ve špatnou chvíli onemocněl, byl zajat a odvláčen do Pergama. Celou cestu byl řetězy připoután k dvoumetrovému barbarovi. Poté jej přivázali k oslu a procházeli s ním za velkého posměchu mezi shromážděnými davy. Nato nechal Mithridates roztavit několik předmětů z drahých kovů. Když bylo vše připraveno, zvrátili Akvilliovi hlavu dozadu, násilím otevřeli ústa a do hrdla mu nalili vzniklou taveninu. „Římany, kteří jsou válečnými štváči ve vztahu ke každému národu, lidu či králi pod sluncem, vede jeden trvalý motiv – hluboko zahnížděná lačnost po územích a bohatství.“¹⁴ Takto zněl tedy Mithridatův verdikt, pokud šlo o římskou republiku, a na jejím vyslanci nyní symbolicky vykonal spravedlnost. Manius Akvillius se zalknul zlatem.

Nebeská polnice

Když lodě naložené kořistí z provincií pluly do Itálie, mířily nejčastěji k holému kuželu Vesuvu. Námořníci pozorně prohlíželi obzor a hledali známou, na vrcholu zploštělou siluetu tohoto vulkánu. A když ji rozpoznali, děkovali modlitbou bohům za to, že je bezpeč-

ně provedli všemi nástrahami jejich plavby. Před nimi byl již jen závěr cesty. Na konci třpytícího se azurového zálivu viděli městečka rozetá na pobřeží. Šlo o malebný výsledek řeckého vlivu na italském břehu, o dílo řeckých kolonistů vzniklé před několika sty let – obchod měl totiž v Neapolském zálivu vždycky mezinárodní charakter. Ne snad že by do těchto přístavů v popisované době připlouvalo mnoho lodí. Například samotná Neapol, vyhřívající se na slunci, žila z jiného zdroje příjmů. Jelikož byla vzdálená od Říma jen dva dny jízdy, začaly její starobylé uličky nedlouho předtím zaplňovat turisté, kteří všichni toužili okusit řecký životní styl – ať už tak, že diskutovali o filozofii či se svěřili se svými problémy řeckému lékaři, nebo se zamilovali do vtipné a sečtělé nevěstky. Na moři se zatím objevovaly ohromné nákladní lodě a proplouvaly okolo města.

Místo, kde momentálně zastavovaly, se nacházelo několik mil severně od Neapole. V Puteoli již římsí obchodníci dávno vyhladili veškeré pozůstatky řeckého dědictví. U ohromných betonových mol přistávaly lodě s náklady z celého Středomoří. Přivážely obilí, aby ukojily ohromnou římskou chuť k jídlu, otroky, kteří umožňovali fungování římských podniků, ale též rarity získané ve vzdálených državách: sochy a koření, obrazy a vzácné rostliny. Jen nejbohatší si mohli pochopitelně dovolit takovéto zboží. Zájem o ně však rostl, tak jak přibývalo vil roztroušených na pobřeží po obou stranách Puteoli, jejichž vlastníci byli konečnými spotřebiteli této kořisti. Podobně jako superbohatí lidé kdekoli na světě, toužila i římská aristokracie po tom, aby místo, kde s oblibou tráví dovolené, bylo vyhrazeno jenom jí, a tak začala oblast skupovat.

Tomu, že zájem o majetek v tomto regionu rostl, napomáhali v devadesátých letech př. n. l. vynalézaví podnikatelé – a zejména pak pěstitel ústřic Sergius Orata. Orata, který hodlal zpeněžit neukojitelný římský hlad po měkkých a korýších, vybudoval v této lokalitě ústřicové lavice takových rozměrů, o jakých se dosud nikomu ani nesnilo. Vystavěl kanály a hráze, aby reguloval proudění moře. Nad ústí Lukrinského jezera umístil ve velké výšce baldachýny, jež je měly zastíňovat. Jezero potom začal propagovat jako místo, kde žijí nejchutnější ústřice na světě. Na současníky učinila Oratova kouzla takový dojem, že prohlašovali, že kdyby to Orata zkusil, dokázal by vypěstovat ústřice i na střeše domu. Oratu však

proslavila jiná technická inovace: když ovládl trh s ústřicemi, vynalezl vyhřívaný bazén.

To je patrně nejpravděpodobnější výklad nejasného latinského sousloví *balneae pensiles* – doslova „visuté lázně“. ¹⁵ Prameny říkají, že tento vynález fungoval na principu vysoko umístěných jezírek s teplou vodou a že šlo o zařízení, které člověku poskytovalo báječné uvolnění. Oratovi tento vynález přinesl stejný tržní úspěch jako ústřice. Brzy se žádná nemovitost nemohla považovat za dokonalou, pokud neměla v prvé řadě instalovanou „visutou lázeň“. Samozřejmě to byl sám Orata, kdo „visuté lázně“ instaloval: kupoval vily, stavěl tam bazény a pak nemovitosti prodával dál.

Netrvalo dlouho a Neapolský záliv se díky Oratovým spekulacím stal synonymem pro místo plné bohatství a módních věcí. Tento boom se však neomezoval jen na pobřeží. Týkal se i některých starobylých měst ve vnitrozemí, pro něž bylo příznačné ticho a klid. Byla to například Kapua, jejíž ulice byly provoněné těžkými parfémy, nebo Nola, po více než dvě století oblíbený spojenec Říma. Vně jejich hradeb se směrem k Vesuvu a pobřeží rozkládaly jabloňové sady, vinice, olivové háje a rostly luční květy. Taková byla tedy Kampanie – klenot Itálie, místo odpočinku bohatých, kraj plodnosti, prosperity a luxusu.

Prosperita však nebyla všude. Za Nolou se vinula údolí, která z nížin vedla do zcela jiného světa. V Samniu bylo všechno hornaté a strohé. Tak jako nepravidelné kontury kraje představovaly prudký kontrast k níže položeným pláním, byl odlišný i charakter lidu, který si musel vydobýt obživu z kamenné a křovisky porostlé půdy. V Samniu bychom nenašli ústřice ani vyhřívané bazény, jen lopotící se rolníky s komickými venkovskými dialekty. Oddávali se čarodějnictví, v nose nosili ohavné železné kroužky a – což bylo skandální – dovolovali holičům, aby jim veřejně holili ochlupení ve stydké krajině. Není třeba říkat, že Římané na ně hleděli s opovržením.

Zároveň však nikdy nezapomněli na to, že tito divoši byli poslední, s kým se museli utkat, než se stali pány celého Apeninského poloostrova. Asi patnáct kilometrů od Noly se nachází horský průsmyk zvaný Kaudijská soutěska, kde Samnité uštědřili Římanům jednu z nejvíce ponižujících porážek v jejich dějinách. V roce 321 př. n. l. byla celá římská armáda chycena v této soutěsce do pasti a přinucena